

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Факультет психології
Кафедра соціальної роботи

**«Психосоціальна підтримка умовно засуджених
підлітків»**

Кваліфікаційна робота на здобуття ступеня бакалавра соціальної роботи

Виконала
студентка 4 курсу
спеціальності 231 «Соціальна робота»
Вдовенко Анжеліка Ігорівна»
Науковий керівник
Кандидат соціологічних наук
Люта Леся Петрівна

Допущено до захисту в ЕК
Кафедра соціальної роботи
Завідувач кафедри соціальної роботи
Кандидат соціологічних наук, доцент
_____Леся Люта

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПСИХОСОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ УМОВНО ЗАСУДЖЕНИХ ПІДЛІТКІВ	7
1.1. Теоретико-методологічні підходи до психосоціальної підтримки неповнолітніх правопорушників.....	7
1.2. Концептуальні основи психосоціального супроводу умовно засуджених підлітків.....	12
1.3. Соціально-психологічна характеристика умовно засуджених підлітків	16
Висновки до розділу 1	20
РОЗДІЛ 2. РОЛЬ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА В ПРОЦЕСІ ПСИХОСОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ПІДЛІТКІВ	24
2.1. Професійна діяльність та функції соціального працівника	24
2.2. Методи соціальної роботи з умовно засудженими підлітками.....	29
2.3. Соціальний супровід і міжвідомча взаємодія у процесі інтеграції умовно засуджених підлітків	32
2.4. Емпіричне дослідження методів і стратегій підтримки умовно засуджених підлітків.....	36
2.5. Аналіз потреб і проблем умовно засуджених підлітків.....	39
Висновки до розділу 2.....	56
РОЗДІЛ 3. ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ МЕТОДІВ І РОЗРОБКА ПРОГРАМИ ПІДТРИМКИ УМОВНО ЗАСУДЖЕНИХ ПІДЛІТКІВ	58
Висновки до розділу 3	67
ВИСНОВКИ	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	73
ДОДАТОК А.....	79
ДОДАТОК Б.....	85

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасне українське суспільство проходить етап глибоких трансформацій, які неминуче позначаються на найбільш вразливій категорії населення - підлітках. Зростання рівня підліткової злочинності та делінквентної поведінки є тривожним маркером соціального неблагополуччя. Особливої уваги потребує категорія неповнолітніх, які вже опинилися в конфлікті із законом, але отримали шанс на виправлення без ізоляції від суспільства - умовно засуджені підлітки. Для цієї групи ризик рецидиву залишається критично високим, адже саме по собі покарання без належного психологічного супроводу не усуває глибинних причин девіантної поведінки: емоційної нестабільності, викривлених ціннісних орієнтацій, деструктивних копінг-стратегій та відчуження від соціуму.

Проблема набуває гострої актуальності в умовах тривалої повномасштабної війни в Україні. Постійний стрес, досвід втрат, вимушене переселення, руйнування звичного кола спілкування та зниження рівня батьківського контролю через економічні чи безпекові виклики створюють потужний психотравмуючий фон. Умовно засуджені підлітки, які часто і до війни мали дефіцит безпечних прив'язаностей та підтримки, опиняються в стані глибокої психологічної дезадаптації.

Теоретико-методологічний фундамент дослідження психосоціальної підтримки підлітків у конфлікті із законом базується на міждисциплінарному підході, що об'єднує напрацювання в галузі вікової психології, девіантології та соціальної роботи. Питання делінквентної поведінки неповнолітніх та індивідуально-психологічних чинників її формування ґрунтовно експліковано у працях Н. Максимової, Л. Орбан-Лембрик, Н. Захарової та Н. Скляренко. Водночас технології соціально-психологічного супроводу вразливих груп населення, методологію превентивної роботи та засади консультування

розкрито у дослідженнях О. Безпалько, А. Капської, В. Пилипенка, З. Кияниці, Ж. Петровича, В. Суліцького та О. Шведа. Особливої актуальності в сучасних реаліях набули праці А. Гусака, Н. Малько, М. Глуха, Л. Бурдейної, Т. Захаріної та Е. Обідняка, які фокусуються на правових та психосоціальних аспектах ювенальної пробації, ресоціалізації підлітків-правопорушників та розвитку відновного правосуддя в умовах воєнних дій і пов'язаних із ними суспільних трансформацій (Т. Піроженко, Н. Крестовська, Н. Хмелевська).

Важливе значення для розширення дослідницьких об'єктів має аналіз зарубіжного досвіду та міжнародних стандартів роботи з правопорушниками юнацького віку (К. Мануїлова, Ю. Попова). У західній науковій думці акцент зміщено на управління ризиками за гуманістичним принципом «дитина - перш за все» (*S. Case, K. Haines, B. Goldson*), упровадження травма-фокусованих інтервенцій (*P. Skinner-Osei, A. Blackson*) та пролонговану підтримку підлітка задля його відмови від кримінального способу життя (*E. Mulvey, K. Holmstrom, R. Manuel, J. Wong*). Проте, попри наявність вагомих вітчизняних і світових здобутків, у сучасній психологічній науці залишається недостатньо розробленою цілісна система психосоціальної підтримки умовно засуджених підлітків, яка б органічно поєднувала класичні корекційні технології, кризові інтервенції воєнного часу та враховувала специфіку практичної взаємодії в межах районних відділів пробації, що й зумовило вибір теми нашого дослідження.

Проблема дослідження полягає у суперечності між гострою соціальною потребою у зниженні рівня повторних правопорушень серед умовно засуджених підлітків та недостатнім теоретико-методичним забезпеченням сучасних програм їхньої психосоціальної підтримки, які б враховували актуальні кризові умови та індивідуально-психологічні особливості цієї категорії.

Об'єкт дослідження - психосоціальна підтримка неповнолітніх як форма соціальної роботи

Предмет дослідження - Психосоціальна підтримка умовно засуджених підлітків

Мета дослідження – розробити програму психосоціальної підтримки для умовно засуджених підлітків, яка спрямована на корекцію поведінкових проявів, розвиток емоційно-вольової сфери.

Гіпотеза дослідження ґрунтується на припущенні, що психосоціальна підтримка умовно засуджених підлітків буде більш ефективною та сприятиме зниженню ризику рецидивної поведінки, якщо:

- вона матиме комплексний характер (поєднання індивідуального консультування, групової психокорекції та роботи з найближчим соціальним оточенням);
- враховуватиме специфічні психологічні механізми захисту, рівень тривожності та агресивності підлітків;
- буде спрямована на формування просоціальних життєвих цілей, розвиток емпатії та навичок конструктивного вирішення конфліктів.

Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати теоретико-методологічні підходи до вивчення проблеми психосоціального супроводу умовно засуджених неповнолітніх у сучасній психології, методи соціальної роботи, соціального супроводу та міжвідомчої взаємодії у процесі підтримки умовно засуджених підлітків.
2. Провести емпіричне дослідження потреб і проблем умовно засуджених підлітків та розробити програму підтримки, спрямовану на підвищення ефективності їх соціальної інтеграції.
3. Розробити та апробувати комплексну програму психосоціальної підтримки умовно засуджених підлітків.

Для розв'язання поставлених завдань використано **комплекс методів**:

- Теоретичні методи: аналіз наукової літератури; узагальнення та систематизація наукових підходів; порівняльний аналіз вітчизняного і зарубіжного досвіду; класифікація методів соціальної роботи.

- Емпіричні методи: анкетування умовно засуджених підлітків; спостереження за процесом соціального супроводу; аналіз особових справ та соціальних кейсів; соціальна діагностика потреб.
- Методи обробки даних: кількісний і якісний аналіз результатів, методи математичної статистики для підтвердження достовірності отриманих даних, графічне та табличне подання результатів.

Теоретичне значення дослідження полягає у розширенні та систематизації наукових знань про психологічні детермінанти протиправної поведінки неповнолітніх; поглибленні розуміння сутності та структури психосоціальної підтримки як інструменту превенції рецидивної злочинності та травматизації підлітків.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що розроблена й апробована програма психосоціальної підтримки, а також підібраний психодіагностичний комплекс можуть бути безпосередньо використані у практичній діяльності психологів органів пробації, фахівців центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, а також шкільних психологів у роботі з підлітками «групи ризику».

Емпірична база дослідження. Дослідження проводилося на базі Голосіївського районного відділу філії ДУ «Центр пробації» у м. Києві та Київській області. Емпіричну вибірку склали 20 підлітків віком від 14 до 18 років, які перебувають на обліку в органі пробації як умовно засуджені.

Структура роботи. Курсова/кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних 51 джерела та 2 додатків. Загальний обсяг роботи становить 88 сторінок. Робота містить графічні матеріали: 11 таблиць, 8 рисунків.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПСИХОСОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ УМОВНО ЗАСУДЖЕНИХ ПІДЛІТКІВ

1.1. Теоретико-методологічні підходи до психосоціальної підтримки неповнолітніх правопорушників

У площині сучасної психологічної науки феномен протиправної поведінки неповнолітніх розглядається як багатоаспектна деструкція особистісного розвитку, що розгортається на тлі специфічних вікових криз, мікросоціального неблагополуччя та деформації ціннісно-смислової сфери. Підлітковий вік, інтегруючи в собі радикальні психофізіологічні та емоційно-вольові перебудови, характеризується підвищеною сенситивністю до зовнішніх деструктивних впливів, імпульсивністю, незавершеністю формування механізмів саморегуляції та схильністю до ризикованої поведінки [31]. Базові психічні властивості, що закладаються на цьому етапі, за умови відсутності стабільних внутрішніх опор та зовнішніх інституційних буферів, можуть трансформуватися у стійкі патохарактерологічні комплекси [20]. Як наслідок, делінквентні прояви стають специфічним, хоча й деструктивним, способом адаптації індивіда до умов хронічного психосоціального стресу та соціального відчуження [6].

Фундаментальне значення для розуміння етіології підліткових правопорушень мають концептуальні підходи школи Н. Максимової, у межах яких девіантна та делінквентна поведінка експлікується як результат глибокого порушення процесів соціалізації особистості, деформації її психологічного простору та викривлення мотиваційної спрямованості [14]. Соціально-психологічний контекст формування протиправних установок підлітка завжди маркований дисфункцією мікросоціуму - насамперед первинних інститутів соціалізації, що призводить до втрати відчуття базової безпеки та блокування фундаментальних потреб у визнанні та приналежності [23]. Конфлікт із законом у такому дискурсі постає не як ізольований

поведінковий акт, а як симптом системного збою у взаємодії між суб'єктом та його соціальним оточенням, що вимагає не карального, а корекційно-відновлювального втручання.

Методологічне підґрунтя категорії «психосоціальна підтримка» неповнолітніх правопорушників формується на перетині психокорекційних технологій та інтегрованої соціальної роботи. У наукових доробках О. Безпалько психосоціальна підтримка інтерпретується як динамічна система взаємопов'язаних заходів, спрямованих на активізацію внутрішніх адаптаційних ресурсів особистості, подолання наслідків психотравмувальних подій та гармонізацію міжособистісних взаємин у релевантних соціальних групах [30]. Психосоціальний супровід за своєю суттю є людиноцентрованим та екологічним, оскільки орієнтований не на ізольоване усунення девіантного симптому, а на фасилітацію позитивних особистісних змін [10]. У контексті роботи з підлітками, які мають процесуальний статус умовно засуджених, така підтримка набуває ознак цілеспрямованої превенції рецидивної злочинності через реструктуризацію життєвого досвіду та відновлення соціальної суб'єктності [18; 36].

Аналіз наукових джерел дозволяє виокремити декілька провідних методологічних підходів, що визначають архітектуру психосоціальної підтримки неповнолітніх правопорушників:

- **Системно-екологічний підхід** (U. Bronfenbrenner, адаптований у працях О. Безпалько, З. Кияниці та Ж. Петрочко). Потребує розгляду особистості підлітка в ієрархічній системі його життєвих контекстів (від мікросистем сім'ї та референтної групи однолітків до макросистем суспільних інститутів) [2; 11]. Психосоціальна інтервенція в межах цього підходу спрямовується на трансформацію мікросоціального середовища, мінімізацію ризиків сімейної дисфункції та оптимізацію мережі соціальних зв'язків через технології міжвідомчої взаємодії й супроводу [34; 35].

- **Гуманістичний та дитиноцентрований підхід**(«Child-First» парадигма). У західній практиці ювенальної юстиції (*S. Case, K. Haines, B. Goldson, J. Muncie*) цей підхід є нормативним домінуючим вектором [41; 42]. Він передбачає первинність статусу «дитина» над статусом «правопорушник». Психологічна робота базується на безумовному прийнятті, відмові від стигматизації особистості та фокусуванні на потребах розвитку, самоактуалізації й суб'єктного залучення підлітка до проектування власного життєвого шляху [44; 49].
- **Травма-інформований підхід** (Care-Focused & Trauma-Informed Interventions). Актуалізований у дослідженнях *P. Skinner-Osei* та *A. Blackson*, цей підхід постулює, що значна частина делінквентних проявів у підлітків є поведінковою маніфестацією невирішеної психічної травми (насильство, недбалість, досвід перебування в зоні воєнних дій) [50]. Психосоціальна підтримка в цій матриці будується навколо створення безпечного середовища, ревіталізації механізмів психологічного захисту та трансформації деструктивних копінг-стратегій у просоціальні.
- **Ресурсний підхід та модель відмови від протиправної поведінки** (Desistance Model, *E. Mulvey*). Орієнтує фахівця не на фіксацію дефіцитів підлітка (девіантність, агресивність, локус контролю), а на ідентифікацію та ампліфікацію його внутрішніх і зовнішніх ресурсів (таланти, просоціальні інтереси, значущі дорослі, які здатні надати підтримку) [46]. Процес психокорекції полягає у зміщенні ідентичності підлітка з кримінальної («злочинець») на позитивну («перспективний член суспільства»).

Сучасний вітчизняний науковий дискурс у сфері ювенальної пробації активно асимілює зазначені методологічні підходи, намагаючись адаптувати їх до специфіки національного законодавства та соціокультурних викликів. Дослідження А. Гусака, Н. Малько та М. Глуха доводять, що реалізація психосоціальної підтримки в умовах відбування покарання, не пов'язаного з

позбавленням волі, має спиратися на механізми відновного правосуддя та ресоціалізації [4; 16; 29]. Ювенальна пробація в такому контексті виступає не як орган контролю, а як терапевтичний простір, де завдяки зусиллям психологів і соціальних працівників відбувається нівелювання криміногенних чинників [5; 21].

Особливої ваги набуває розробка інноваційних моделей інтеграції підлітків правопорушників, що враховують як вітчизняні реалії, так і кращі світові практики інституційного супроводу [3; 17; 38]. Як зазначають *R. Manuel* та *L. Joseph*, ефективність психосоціальної підтримки в пенітенціарній та постпенітенціарній сферах критично залежить від безперервності супроводу та створення чітких алгоритмів пост-пробаційного моніторингу [45; 51].

Таким чином, теоретико-методологічні засади психосоціальної підтримки неповнолітніх правопорушників базуються на інтеграції психологічних теорій девіантності, системно-екологічного бачення мікросоціуму та гуманістичних моделей дитиноцентрованого відновного правосуддя. Перехід від каральної парадигми до ресоціалізаційної вимагає створення комплексних програм психологічного супроводу, де умовно засуджений підліток розглядається як активний суб'єкт відновлення власних соціальних зв'язків та особистісної трансформації.

Для глибшого розуміння специфіки практичного втілення окреслених концепцій виникає нагальна потреба в їхньому системному зіставленні. Кожен із розглянутих підходів пропонує власну оптику сприйняття особистості неповнолітнього правопорушника, трансформуючи загальний вектор роботи з карально-контролюючого на відновно-корекційний та терапевтичний. Систематизація цих підходів дозволяє не лише впорядкувати теоретичний масив наукових даних, а й чітко визначити прикладні орієнтири для розробки диференційованих програм психологічного супроводу в системі ювенальної пробації.

Узагальнені результати порівняльного аналізу провідних методологічних підходів до організації психосоціальної підтримки, їхнього цільового фокуса та векторів практичного застосування представлено в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Порівняльний аналіз методологічних підходів до психосоціальної підтримки

Назва підходу	Ключові джерела зі списку літератури	Основна сутність та психологічний фокус	Вектор практичного застосування у пробації
Системно-екологічний підхід	О. Безпалько [2; 30], З. Кияниця, Ж. Петрович [11]	Розглядає підлітка в ієрархічній системі його взаємозв'язків - від мікросоціуму сім'ї до макросистем суспільних інститутів.	Трансформація найближчого оточення підлітка, подолання сімейної дисфункції та оптимізація міжвідомчої взаємодії (школа, пробація, соціальні служби).
Гуманістичний та дитиноцентрований підхід	S. Case, K. Haines [41], B. Goldson, J. Muncie [42]	Постулює безумовне прийняття особистості підлітка та пріоритет його статусу «дитина» над юридичним статусом «правопорушник».	Відмова від стигматизації («ярликів»), розвиток емпатії, залучення підлітка як активного суб'єкта до планування власного виправлення.
Травма-інформований підхід	P. Skinner-Osei, A. Blackson [50], Т. Піроженко [25]	Трактує протиправні дії як поведінкову відповідь на перенесену психічну травму (насильство, недбалість, досвід війни).	Створення фізично та емоційно безпечного простору, ревіталізація захисних механізмів психіки та заміна деструктивних копінг-стратегій.
Ресурсний підхід (Модель «Desistance»)	E. Mulvey [46], R. Manuel, L. Joseph [45]	Фокусується не на дефіцитах чи порушеннях підлітка (агресивність, тривожність), а на пошуку та посиленні його внутрішніх сил і зовнішніх опор.	Зміщення кримінальної ідентичності на просоціальну через актуалізацію хобі, талантів та залучення позитивних значущих дорослих.

1.2. Концептуальні основи психосоціального супроводу умовно засуджених підлітків

Визначення концептуальних засад психосоціального супроводу неповнолітніх, засуджених до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі (зокрема, зі звільненням від відбування покарання з випробуванням), потребує чіткого розмежування між суто контролюючою функцією правоохоронних органів та терапевтично-корекційною місією фахівця-психолога. Специфіка правового та особистісного статусу умовно засудженого підлітка полягає в його перебуванні у звичному соціокультурному середовищі, що, з одного боку, мінімізує негативні наслідки інституціоналізації (пенітенціарного деструктивного впливу), а з іншого - залишає неповнолітнього в полі дії тих самих рецидивогенних та девіантогенних чинників, які призвели до вчинення правопорушення [15]. Психосоціальний супровід у цьому контексті розглядається як цілісний концепт, спрямований на реструктуризацію особистісного профілю підлітка, оптимізацію його життєдіяльності та розгортання його ресоціалізаційного потенціалу в межах громади [4].

В основі сучасної концепції супроводу умовно засуджених осіб юнацького віку лежить науково обґрунтована модель оцінки ризиків та потреб (модель «Ризик - Потреба - Сприйнятливість»). Наріжним концептуальним положенням цієї моделі є те, що інтенсивність психосоціального втручання має прямо відповідати рівню ризику вчинення повторного правопорушення, а мішенню психокорекції повинні ставати виключно динамічні криміногенні потреби особистості [43]. До таких динамічних потреб у підлітковому віці традиційно належать: деструктивні форми копінг-поведінки, низький рівень емоційної саморегуляції, викривлені когнітивні паттерни (раціоналізація та виправдання агресії), а також делінквентні орієнтації мікросоціального оточення [29]. Відповідно, психологічний супровід концептуалізується не як хаотичний набір виховних заходів, а як строго диференційована інтервенція,

орієнтована на трансформацію внутрішньої архітекτονіки особистості підлітка [18].

Важливим концептуальним виміром організації підтримки цієї категорії підлітків в умовах сучасної України є кризово-інформаційна та травма-фокусована складова. Пролонгована воєнна агресія виступає як потужний екзогенний чинник дестабілізації психіки неповнолітніх, що проявляється у хронічній тривожності, втраті життєвих орієнтирів та загальному зниженні адаптаційного порогу особистості [25]. Концепція супроводу в органах пробації трансформується з урахуванням потреби у подоланні травматичного стресу, оскільки невідреагована травма у підлітків часто трансформується у зовнішню експресивну агресію та аутодеструктивні поведінкові акти [50]. Відтак, стабілізація емоційного стану, відновлення почуття психологічної безпеки та опрацювання кризових станів стають первинним і обов'язковим етапом будь-якої корекційної програми [32].

Реалізація концепції психосоціального супроводу в системі ювенальної пробації базується на кількох фундаментальних принципах:

- **Принцип етапності та безперервності.** Передбачає наскрізний алгоритм роботи з підлітком: від первинної діагностики життєвої ситуації й особистісних особливостей на етапі складання досудової доповіді до безпосереднього формувального втручання та пост-пробаційного моніторингу, що мінімізує ризики дезадаптації після зняття з обліку [21; 51].
- **Принцип суб'єкт-суб'єктної взаємодії.** Психосоціальний супровід відкидає авторитарний тиск; підліток залучається як активний та відповідальний учасник проектування власної програми індивідуального розвитку («індивідуального плану пробації»), що сприяє розвитку його автономії та внутрішнього локусу контролю [41].
- **Принцип міжвідомчої інтегрованості.** Ефективне виправлення підлітка неможливе в ізольованому кабінеті фахівця. Концепт супроводу вимагає консолідації зусиль психологів пробації, центрів соціальних

служб, органів опіки, освітніх установ та, найголовніше, ревіталізації виховного потенціалу сім'ї [11; 45].

- **Принцип відновної спрямованості.** Фокус уваги зміщується з усвідомлення провини та страху перед покаранням на усвідомлення наслідків своїх дій, розвиток емпатії до потерпілого та активне відшкодування завданої шкоди через участь у програмах відновного правосуддя та медіації [13; 28].

Змістовне наповнення концепції супроводу умовно засуджених підлітків безпосередньо апелює до розбудови системи «дружнього до дитини правосуддя», де пріоритетними напрямками є правова просвіта, формування просоціальних життєвих сценаріїв та навчання навичкам ненасильницької комунікації [1; 40]. Як зазначають *B. Goldson* та *J. Muncie*, соціальна інтеграція делінквентної молоді є успішною лише тоді, коли інституційне середовище здатне запропонувати підлітку реальну альтернативу кримінальному стилю життя, забезпечивши його інструментами для здобуття освіти, соціального визнання та самореалізації у конвенційних сферах діяльності [42; 47].

Таким чином, концептуальні основи психосоціального супроводу умовно засуджених підлітків інтегрують у собі ідеї декриміналізації особистісної ідентичності, травма-інформованого консультування та відновного правосуддя. Організація цього процесу в межах уповноважених органів з питань пробації вимагає відмови від формального нагляду на користь створення глибокого корекційно-розвивального простору, де інтегрована робота з особистістю підлітка та його мікросоціальним оточенням стає головним гарантом його успішної соціальної траєкторії та стійкої відмови від протиправної поведінки. Узагальнення зазначених регуляторів дозволяє вибудувати цілісну, екологічну та гнучку архітектуру взаємодії з делінквентними неповнолітніми, де кожен вектор роботи підсилює загальний ресоціалізаційний ефект і знижує ризик кримінального рецидиву. Більш детально змістовне наповнення, внутрішні психологічні механізми дії та специфіка практичної реалізації провідних концептуальних принципів

психосоціального супроводу умовно засуджених підлітків у системі ювенальної пробації систематизовано й представлено в таблиці 1.2.

Таблиця 1.2

Концептуальні принципи психосоціального супроводу умовно засуджених підлітків

Назва принципу	Психологічний зміст та механізм дії	Практична реалізація в системі ювенальної пробації	Джерела зі списку літератури
Принцип етапності та безперервності	Забезпечує поступову й послідовну трансформацію деструктивних паттернів поведінки, мінімізує емоційні кризи під час зміни правового статусу підлітка.	Проведення наскрізного супроводу: від первинної діагностики під час складання досудової доповіді до реалізації індивідуального плану та пост-пробаційного моніторингу.	I. Нерубаєв а [21], J. Wong [51]
Принцип суб'єкт-суб'єктної взаємодії	Руйнує бар'єри відчуження та психологічного захисту, стимулює розвиток внутрішнього локусу контролю, автономії та персональної відповідальності за власне життя.	Відмова від директивного контролю й авторитарного тиску; спільне з підлітком проектування завдань та критеріїв успішності його індивідуальної програми виправлення.	S. Case, K. Haines [41]
Принцип міжвідомчої інтегрованості	Консолідує виховний, корекційний та терапевтичний потенціал мікро- та макросоціуму для подолання чинників дезадаптації та створення безпечного середовища.	Організація системної взаємодії психологів пробації з центрами соціальних служб, закладами освіти, а також ревіталізація психологічних ресурсів біологічної родини.	З. Кияниця [11], R. Manuel [45]
Принцип відновної спрямованості	Зміщує фокус із неконструктивного почуття провини або страху перед покаранням на розвиток емпатії, усвідомлення наслідків делікту та позитивне самосприйняття.	Активне залучення неповнолітнього до інноваційних програм відновного правосуддя, медіаційних процедур та усвідомленого відшкодування завданої шкоди.	Н. Крестовська [13], Щорічний звіт ВП [28]

Отже, виокремлені концептуальні принципи формують цілісний методологічний каркас, який визначає нормативні межі, стратегічні цілі та загальну логіку розгортання психосоціального супроводу в органах ювенальної пробації. Проте успішна практична інкарнація жодного з наведених регулятивів - чи то дитиноцентрованого підходу, чи то травма-інформованої інтервенції - не є можливою без глибокого, диференційованого розуміння психологічного портрета самого суб'єкта виправного процесу. Ефективність терапевтичного простору пробації прямо залежить від того, наскільки точно фахівець розуміє внутрішні мотиви, емоційні дефіцити та соціокультурні тригери, що спонукають неповнолітнього до порушення суспільних норм. Це зумовлює об'єктивну необхідність переходу від макrorівня концептуальних засад до мікрорівня безпосереднього аналізу особистісної структури делінквентних тінейджерів, детальний розгляд індивідуально-психологічних та середовищних характеристик яких здійснюється у наступному підрозділі дослідження.

1.3. Соціально-психологічна характеристика умовно засуджених підлітків

Ефективність будь-якої психокорекційної чи ресоціалізаційної програми в системі ювенальної пробації безпосередньо детермінується глибиною та всебічністю розуміння особистісного профілю неповнолітнього правопорушника. Умовно засуджений підліток - це специфічний суб'єкт дослідження, чий внутрішній світ перебуває на перетині гострої нормативної кризи розвитку (пубертатного періоду) та деструктивного впливу юридичного чинника - кримінального маркування («стигми засудженого») [15]. Соціально-психологічний портрет такого підлітка є мозаїчним, деструктурованим і зазвичай відображає тривалий досвід хронічної мікросоціальної дезадаптації, який зрештою матеріалізувався у формі протиправного акту [6].

Психоемоційний ландшафт неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом, характеризується вираженою дисгармонією емоційно-вольової сфери. Як зазначають М. Савчин та В. Москалець, базовою особливістю цього вікового сегмента є афективна лабільність, низький поріг толерантності до фрустрації та імпульсивність, які у делінквентних підлітків набувають гіпертрофованих, патологічних форм [20; 31]. Для них властивий стійкий екстернальний локус контролю - глибоке переконання в тому, що події їхнього життя керуються виключно зовнішніми обставинами, випадковістю чи волею інших людей, що повністю нівелює почуття персональної відповідальності за скоєне [14]. Будь-яка фруструюча ситуація викликає у них не конструктивний пошук рішень, а експресивну агресію, спрямовану зовні, або ж деструктивні автоагресивні прояви [8].

Специфічним ядром особистісної деформації умовно засудженого підлітка є його когнітивна сфера, а саме стійка система когнітивних дисторсій (викривлень). У працях Н. Скляренко та А. Хільченка доведено, що протиправна поведінка неповнолітніх підкріплюється специфічними механізмами психологічного захисту, відомими як технології нейтралізації (раціоналізація провини, заперечення шкоди, знецінення образу жертви) [33; 37]. Підліток створює суб'єктивну смислову систему, в якій його злочин виглядає «виправданим», «вимушеним» або «нормальним» для його мікросоціуму. Цей процес тісно корелює з дефіцитом емпатії та хронічним егоцентризмом: делінквентний підліток виявляється нездатним відрефлексувати емоційний стан іншої людини, прорахувати наслідки своїх дій для оточуючих та спрогнозувати віддалену життєву перспективу [12; 18]. Важливе значення у структурі девіантної ідентичності мають акцентуації характеру та стійкі деструктивні копінг-стратегії. Емпіричні дослідження Ю. Красілової демонструють, що серед умовно засуджених неповнолітніх домінують збудливий, неустійливий та істероїдний типи акцентуацій [12]. Це зумовлює виражену схильність до ризику, пошуку гострих відчуттів (сенсацій) та адиктивної поведінки при повному дефіциті вольового

самоконтролю. Замість конструктивного вирішення життєвих труднощів, такі підлітки вдаються до ескапізму (втечі від реальності), психоактивних речовин або агресивного домінування у групі, що виступає для них компенсаторним механізмом подолання почуття власної меншовартості [14; 29].

Зовнішній, соціально-середовищний зріз характеристики умовно засудженого підлітка розкривається через аналіз його найближчого оточення - сім'ї та референтної групи однолітків:

- **Дисфункція первинного інституту соціалізації (сім'ї).** Більшість підлітків на обліку пробації походять із родин із деструктивним стилем виховання - від жорсткого гіпопротекціонізму (повного емоційного відторгнення та недбалості) до гіперпротекції, що межує з деспотизмом і насильством [11]. Відсутність безпечної прив'язаності до батьків блокує формування базової довіри до світу [23].
- **Референтна девіантна група.** Через відчуження від сім'ї та школи підліток шукає визнання в асоціальних вуличних мікрогрупах. У таких об'єднаннях делінквентні паттерни та кримінальні атрибути стають маркерами високого статусу, а груповий тиск практично повністю паралізує індивідуальні моральні імперативи неповнолітнього [35; 37].

Сучасна соціокультурна та геополітична ситуація в Україні накладає додатковий відбиток на психологічний портрет умовно засуджених підлітків.

Пролонгована ситуація воєнної загрози, досвід вимушеного переміщення, втрата близьких та економічна нестабільність суттєво знижують і без того слабкий адаптаційний потенціал підлітка [25]. Психотравматизація воєнного часу виступає каталізатором поведінкового вибуху: хронічний дистрес і симптоми ПТСР (гіперактивація, флешбеки, порушення сну) у цієї категорії підлітків трансформуються не в депресивні стани, а у відкритий бунт, вандалізм, майнові правопорушення чи насильницькі дії як нетиповий спосіб зняття внутрішньої напруги [32; 50].

Таким чином, соціально-психологічна характеристика умовно засудженого підлітка репрезентує його як особистість із глибокою

деформацією системи саморегуляції, викривленням ціннісних орієнтацій, переважанню руйнівних захисних механізмів психіки та деструктивним впливом мікросоціуму, що додатково ускладнюється кризовим контекстом війни. Усі ці особливості є взаємопов'язаними і утворюють стійкий криміногенний комплекс особистості, який виступає безпосередньою мішенню (динамічною потребою) для подальшого формувального психокорекційного втручання в межах діяльності органів пробації.

Деталізований аналіз внутрішньої архітекτονіки особистості делінквентних підлітків свідчить про глибоку деструктурацію їхньої мотиваційно-потребової та емоційної сфер, яка підкріплюється негативним досвідом соціальної взаємодії. Комплексну соціально-психологічну характеристику умовно засуджених підлітків, що відображає ключові сфери їхньої деформації та пов'язані з ними кримінальні ризики, систематизовано й наведено в таблиці 1.3.

Таким чином, представлена матриця соціо-психологічного профілю демонструє, що умовно засуджений підліток володіє цілісним, взаємодетермінованим комплексом криміногенних потреб та особистісних дефіцитів.

Жоден із наведених деструктивних елементів не діє ізольовано: когнітивні викривлення легітимізують емоційну агресію, а сімейна відторгнутість підштовхує підлітка до асоціальної референтної групи, що в умовах хронічного воєнного дистресу створює критичний рівень рецидивогенного ризику.

Розуміння цієї специфіки дозволяє стверджувати, що психосоціальний супровід у системі пробації не може обмежуватися поверхневим контролем поведінки. Він вимагає глибокої, системної, таргетної інтервенції, спрямованої на трансформацію кожної з аналізованих сфер, що й виступає головною умовою успішної ресоціалізації неповнолітнього.

Соціально-психологічний профіль умовно засудженого підлітка

Сфера особистості / середовища	Ключові психологічні прояви та деформації	Криміногенне значення (девіантні ризики)
Емоційно-вольова сфера	Афективна лабільність, низький поріг толерантності до фрустрації, імпульсивність; виражений екстернальний локус контролю.	Нездатність стримувати ситуативні імпульси, зняття з себе персональної відповідальності за скоєне.[20; 31],
Когнітивна сфера	Система когнітивних дисторсій, егоцентризм, хронічний дефіцит емпатії, переважання захисних механізмів («технологій нейтралізації»).	Блокування почуття провини, суб'єктивна раціоналізація та виправдання протиправних дій. [12; 33; 37]
Характерологічні особливості та копінг	Збудливий, неустійливий та істероїдний типи акцентуацій; схильність до ризику; [12]деструктивний копінг (ескапізм, адикції).	Пошук небезпечних сенсацій як спосіб компенсації меншовартості; швидке залучення до деструктивних практик[37].
Мікросоціальне оточення (сім'я та школа)	Сімейна дисфункція (жорсткий гіпопротекціонізм або деспотизм), відсутність безпечної прив'язаності, хронічна шкільна дезадаптація.	Руйнація первинних інститутів соціалізації, втрата довіри до дорослих [2; 6], формування ворожої моделі світу [11]
Референтна група	Повна інтеграція в асоціальні вуличні мікрогрупи; прийняття кримінальних атрибутів як маркерів статусу.	Розмивання індивідуальних моральних орієнтирів під дією конформізму та групового тиску [33; 37]
Психотравмуючий контекст воєнного часу	Хронічний воєнний дистрес, симптоми ПТСР (гіперактивація, флешбеки, високий рівень тривоги).	Трансформація внутрішньої напруги у відкритий бунт, вандалізм або експресивну агресію [25; 50].

Висновки до розділу 1

У першому розділі дослідження здійснено комплексний теоретико-методологічний аналіз наукових підходів, концептуальних засад та соціально-психологічних особливостей організації супроводу неповнолітніми, які

перебувають у конфлікті з законом. Результати теоретичного узагальнення дозволяють сформулювати такі висновки:

1. Систематизовано провідні методологічні підходи до організації психосоціальної підтримки неповнолітніми в системі правосуддя. Доведено, що сучасна наукова парадигма здійснює стійкий транзит від карально-репресивної моделі до відновно-терапевтичної. Ефективна архітектура супроводу базується на інтеграції чотирьох фундаментальних підходів:

- *системно-екологічного* (орієнтує на роботу не лише з підлітком, а й з усіма рівнями його соціального оточення);
- *гуманістичного та дитиноцентрованого* (пріоритезує статус «дитини» над юридичним статусом «правопорушника» та виключає стигматизацію);
- *травма -інформованого* (трактує делінквентні дії як неадаптивну поведінкову відповідь на перенесену психічну травму);
- *ресурсного (модель «Desistance»)* (зміщує фокус із дефіцитів особистості на пошук її внутрішніх сил та просоціальних опор).

Синтез цих підходів забезпечує багатовимірне бачення особистості підлітка та дозволяє диференціювати вектори практичної психологічної допомоги.

2. Обґрунтовано концептуальні засади психосоціального супроводу умовно засуджених підлітків в умовах ювенальної пробації. Встановлено, що супровід цієї категорії неповнолітніх є цілісним процесом, який розгортається в природному для дитини середовищі й базується на науково доведеній моделі оцінки ризиків та потреб («Ризик - Потреба - Сприйнятливість»). Ключовим концептуальним імперативом є те, що мішенню психокорекційного впливу мають ставати виключно динамічні криміногенні потреби (викривлені когнітивні паттерни, деструктивний копінг, емоційна дисregulation).

Визначено, що життєздатність цієї концепції забезпечується неухильним дотриманням системи базових принципів: *етапності та безперервності* (від досудової доповіді до пост-пробаційного моніторингу), *суб'єкт-суб'єктної*

взаємодії(залучення підлітка як активного автора власної програми виправлення), *міжвідомчої інтегрованості* (солідарна відповідальність пробації, освіти, соціальних служб та родини) та *відновної спрямованості* (акцент на розвитку емпатії та нівелюванні деструктивного почуття провини через процедури медіації).

3. З'ясовано та теоретично структуровано соціо-психологічну характеристику умовно засудженого підлітка. Доведено, що особистісний профіль неповнолітнього правопорушника формується під впливом кумулятивного ефекту внутрішньої вікової кризи (пубертатного періоду) та зовнішнього кримінального маркування. Центральним ядром особистісної деформації таких підлітків виступає дисгармонія емоційно-вольової сфери (висока афективна лабільність, імпульсивність, низька толерантність до фрустрації) у поєднанні зі стійким екстернальним локусом контролю, що блокує усвідомлення персональної відповідальності за власну життєву траєкторію.

У когнітивній сфері делінквентних тінейджерів виявлено розгалужену систему когнітивних дисторсій та захисних «технологій нейтралізації» (раціоналізація провини, знецінення жертви), які суб'єктивно легітимізують протиправну поведінку. Характерологічний зріз відзначається переважанням збудливого та неустійливого типів акцентуацій характеру, що провокує вибір деструктивних копінг-стратегій (ескапізм, адикції) як компенсаторних механізмів боротьби з почуттям меншовартості.

4. Визначено роль деструктивних чинників мікросоціального оточення та сучасного геополітичного контексту у генезі підліткової делінквентності. Встановлено, що середовищний вимір характеристики умовно засуджених підлітків майже завжди фіксує глибоку сімейну дисфункцію (емоційне відторгнення, недбалість, досвід домашнього насильства) та шкільну дезадаптацію. Втрата безпечної прив'язаності до дорослих змушує підлітка шукати визнання в асоціальних референтних групах однолітків, де

конформізм та груповий тиск остаточно деструктують індивідуальні моральні імперативи.

Особливу специфіку сучасної соціокультурної ситуації в Україні становить хронічний військовий дистрес. Психотравматизація воєнного часу (досвід обстрілів, втрат, переміщення) виступає потужним екзогенним каталізатором поведінкових девіацій. Через слабкість адаптаційного потенціалу, симптоми кумулятивної травми та ПТСР у цієї категорії підлітків каналізуються не в депресивні стани, а трансформуються у форми експресивної зовнішньої агресії, вандалізму та майнових злочинів, які є нетиповою спробою відреагувати на внутрішній емоційний біль і тривогу.

Аналітичний підсумок: Таким чином, результати теоретичного аналізу першого розділу свідчать, що умовно засуджений підліток володіє складним, взаємопов'язаним комплексом психологічних дефіцитів та криміногенних потреб, які неможливо нівелювати методами формального юридичного нагляду. Це актуалізує об'єктивну необхідність переходу до другого (практичного) етапу дослідження - розробки та емпіричної перевірки комплексної, диференційованої програми діагностики та формувального психосоціального супроводу, здатної трансформувати деструктивні сфери особистості підлітка та забезпечити його стійку просоціальну інтеграцію в суспільство.

РОЗДІЛ 2.

РОЛЬ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА В ПРОЦЕСІ ПСИХОСОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ПІДЛІТКІВ

2.1. Професійна діяльність та функції соціального працівника

Професійна діяльність соціального працівника у процесі інтеграції підлітків є складною і водночас дуже важливою. Вона пов'язана з допомогою дітям, які опинилися у складних життєвих обставинах або мають досвід правопорушень. Основна мета такої роботи - допомогти підлітку повернутися до нормального життя в суспільстві, відновити соціальні зв'язки та змінити поведінку на соціально прийнятну [13].

Соціальний працівник не просто надає допомогу. Він супроводжує підлітка на всіх етапах змін. Це і підтримка, і контроль, і взаємодія з різними службами. Його діяльність базується на повазі до особистості дитини, врахуванні її інтересів та індивідуальних особливостей [17].

Підлітковий вік є складним періодом. У цей час формується характер, система цінностей, з'являється прагнення до самостійності. Водночас підлітки часто піддаються впливу оточення, можуть проявляти агресію або девіантну поведінку [42]. Саме тому робота соціального працівника потребує особливого підходу, терпіння і розуміння.

Однією з перших функцій соціального працівника є діагностична. Вона полягає у вивченні ситуації підлітка. Фахівець з'ясовує умови життя, стосунки в сім'ї, рівень освіти, психологічний стан. Важливо зрозуміти причини проблемної поведінки, а не лише її наслідки [34]. Це дозволяє побачити повну картину і визначити, яка допомога потрібна.

Наступною є прогностична функція. Соціальний працівник намагається передбачити, як може розвиватися ситуація далі. Він оцінює ризики повторних правопорушень, можливості змін та ресурси підлітка. На основі цього складається індивідуальний план роботи [20].

Важливу роль відіграє організаційна функція. Соціальний працівник координує взаємодію між різними установами. Це можуть бути школи, служби у справах дітей, органи пробації, медичні та психологічні служби. Така співпраця дозволяє забезпечити комплексну допомогу [18].

Не менш значущою є консультативна функція. Підлітки часто не знають, як правильно діяти у складних ситуаціях. Вони потребують підтримки і поради. Соціальний працівник допомагає їм зрозуміти свої дії, навчитися вирішувати конфлікти, будувати відносини з іншими людьми [46]. Також він працює з батьками, пояснює їм особливості поведінки дітей та способи підтримки.

Профілактична функція спрямована на запобігання повторним проблемам. Соціальний працівник проводить бесіди, тренінги, заняття, які допомагають підліткам сформувати відповідальну поведінку. Особлива увага приділяється розвитку життєвих навичок, самоконтролю, вмінню приймати рішення [45].

Реабілітаційна функція пов'язана з відновленням особистості підлітка. Багато дітей мають травматичний досвід, низьку самооцінку або проблеми у спілкуванні. Соціальний працівник допомагає їм подолати ці труднощі, знайти свої сильні сторони, повірити у себе [12]. Це важливий крок до успішної інтеграції.

Окремо варто виділити правозахисну функцію. Соціальний працівник слідкує за тим, щоб права підлітка не порушувалися. Він допомагає отримати безоплатну правову допомогу, пояснює права та обов'язки, супроводжує у взаємодії з правоохоронними органами [1]. Це особливо важливо у випадках, коли дитина перебуває у конфлікті із законом.

Також соціальний працівник виконує посередницьку функцію. Він допомагає налагодити стосунки між підлітком і його оточенням. Це може бути сім'я, школа або громада. Відновлення цих зв'язків є важливим елементом інтеграції [19].

У системі ювенальної юстиції роль соціального працівника є особливо значущою. Він бере участь у підготовці досудових доповідей, працює з підлітками під час пробації, допомагає реалізовувати програми ресоціалізації [8]. Також він може бути залучений до програм відновного правосуддя, які сприяють примиренню сторін і усвідомленню наслідків правопорушення [26].

Ефективність роботи соціального працівника залежить від його професійних якостей. Він має володіти знаннями з психології, педагогіки, права. Важливими є комунікативні навички, вміння слухати і розуміти. Також потрібна емоційна стійкість, адже робота часто пов'язана зі складними ситуаціями [41].

Основні функції соціального працівника у процесі інтеграції підлітків узагальнено в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Функції соціального працівника у процесі інтеграції підлітків

Функція	Зміст діяльності	Практичне значення
Діагностична	Вивчення особистості підлітка, умов життя, причин девіантної поведінки	Дозволяє визначити потреби та проблеми підлітка
Прогностична	Оцінка можливих змін у поведінці, прогнозування ризиків	Допомагає спланувати ефективну роботу
Організаційна	Координація взаємодії між службами та установами	Забезпечує комплексний підхід до допомоги
Консультативна	Надання порад підліткам і батькам, підтримка у складних ситуаціях	Формує навички самостійного вирішення проблем
Профілактична	Запобігання повторній девіантній поведінці	Зменшує ризик правопорушень
Реабілітаційна	Відновлення психологічного стану та соціальних навичок	Сприяє адаптації в суспільстві
Правозахисна	Захист прав підлітка, допомога у правових питаннях	Забезпечує дотримання прав дитини
Посередницька	Налагодження зв'язків із сім'єю, школою, громадою	Відновлює соціальні відносини

Як видно з таблиці 2.1, діяльність соціального працівника у процесі інтеграції підлітків є комплексною та охоплює різні напрями роботи. Кожна функція має своє значення, але найбільший ефект досягається саме при їх поєднанні та взаємодії.

Діагностична та прогностична функції забезпечують основу для планування роботи, оскільки дозволяють глибше зрозуміти потреби підлітка та визначити можливі ризики. Організаційна функція, у свою чергу, сприяє залученню різних установ і спеціалістів, що забезпечує комплексний підхід до вирішення проблем [18].

Консультативна та профілактична функції спрямовані на формування у підлітка нових моделей поведінки, розвиток соціальних навичок та попередження повторних правопорушень [45]. Реабілітаційна функція допомагає відновити психологічний стан підлітка, що є важливою умовою його успішної адаптації [12].

Водночас правозахисна та посередницька функції забезпечують дотримання прав дитини та сприяють відновленню її соціальних зв'язків. Це дозволяє підлітку відчувати підтримку та прийняття з боку суспільства [1].

Таким чином, представлена система функцій соціального працівника демонструє, що ефективна інтеграція підлітків можлива лише за умови комплексної та цілеспрямованої роботи, яка враховує індивідуальні особливості кожної дитини.

Отже, професійна діяльність соціального працівника у процесі інтеграції підлітків є складною, багаторівневою та надзвичайно відповідальною. Вона не обмежується лише наданням допомоги, а включає системну роботу з особистістю підлітка, його сім'єю та соціальним середовищем. Основне завдання полягає у створенні умов для повернення підлітка до повноцінного життя в суспільстві та формуванні у нього соціально прийнятної поведінки [13].

Соціальний працівник виступає ключовою ланкою між підлітком і різними соціальними інституціями. Саме він забезпечує узгодженість дій між

службами, організовує соціальний супровід і контролює виконання індивідуального плану роботи. Важливо, що така діяльність базується на індивідуальному підході, адже кожен підліток має власний життєвий досвід, проблеми та ресурси для змін [18].

Реалізація функцій соціального працівника -діагностичної, прогностичної, профілактичної, консультативної, реабілітаційної та правозахисної -дозволяє забезпечити комплексний вплив на підлітка. Такий підхід сприяє не лише подоланню негативних наслідків девіантної поведінки, а й формуванню нових життєвих орієнтирів і соціальних навичок [45].

Особливе значення має робота у межах ювенальної юстиції. Тут соціальний працівник допомагає підлітку усвідомити наслідки своїх дій, сприяє ресоціалізації та запобігає повторним правопорушенням. Використання підходів відновного правосуддя дозволяє зменшити рівень стигматизації та підтримати позитивні зміни у поведінці неповнолітніх [26].

Важливим є також врахування психологічних особливостей підліткового віку. У цей період підлітки потребують підтримки, розуміння та прийняття. Тому ефективна діяльність соціального працівника неможлива без розвитку довірливих стосунків з клієнтом та його оточенням [42].

Крім того, сучасні виклики, зокрема соціально-економічні труднощі, воєнні події та зміни у суспільстві, посилюють потребу у якісній соціальній роботі з підлітками. Це вимагає від фахівців постійного підвищення кваліфікації, використання інноваційних методів роботи та міждисциплінарної взаємодії [28].

Таким чином, роль соціального працівника у процесі інтеграції підлітків є визначальною. Саме від професіоналізму, компетентності та особистісних якостей фахівця значною мірою залежить успішність цього процесу. Ефективна соціальна робота сприяє не лише зміні життя окремого підлітка, але й позитивно впливає на суспільство в цілому, зменшуючи рівень правопорушень та соціальної напруги.

2.2. Методи соціальної роботи з умовно засудженими підлітками

Соціальна робота з умовно засудженими підлітками є складним і тривалим процесом. Вона поєднує підтримку, контроль і виховний вплив. Такі підлітки вже мають досвід правопорушень, але залишаються у відкритому середовищі, тому мають можливість змінити свою поведінку без ізоляції від суспільства. Це створює як можливості, так і ризики, адже без належної підтримки існує висока ймовірність повторних правопорушень [8].

Методи соціальної роботи в цьому випадку спрямовані не лише на корекцію поведінки, але й на зміну способу мислення підлітка, формування нових життєвих орієнтирів і розвиток соціальних навичок. Важливо, щоб робота була системною і тривалою, а також враховувала індивідуальні особливості кожної дитини [47].

Одним із базових методів є індивідуальна робота з підлітком. Вона передбачає регулярні зустрічі, під час яких соціальний працівник допомагає підлітку усвідомити свої проблеми, обговорити труднощі та знайти шляхи їх вирішення. У процесі такої роботи формується довіра, яка є основою для подальших змін. Підліток починає відчувати підтримку, що позитивно впливає на його поведінку [46].

У межах індивідуальної роботи активно використовується метод консультування. Він спрямований на розвиток здатності підлітка самостійно приймати рішення. Соціальний працівник не дає готових відповідей, а допомагає підлітку проаналізувати ситуацію та зробити власні висновки. Це сприяє формуванню відповідальності за свої дії [41].

Важливе місце займає соціальний супровід. Це довготривалий процес, який включає підтримку підлітка у різних сферах життя. Соціальний працівник допомагає вирішувати питання навчання, працевлаштування, спілкування з однолітками, взаємин у сім'ї. Одночасно здійснюється контроль за виконанням обов'язків, визначених судом або органами пробації [10].

Особливу увагу приділяють соціально-психологічній корекції. Вона спрямована на зміну негативних моделей поведінки. Часто підлітки мають

агресивні реакції, низький рівень самоконтролю або проблеми у спілкуванні. Через тренінги, вправи та практичні заняття вони вчаться керувати емоціями, вирішувати конфлікти та будувати здорові відносини [27].

Досить ефективним є метод групової роботи. Підлітки беруть участь у тренінгах або групах підтримки, де обговорюють свої проблеми та отримують зворотний зв'язок від інших. У групі формується відчуття приналежності, що є важливим для підліткового віку. Крім того, вони вчаться співпрацювати, слухати інших і висловлювати власну думку [31].

Окреме значення має відновне правосуддя. Цей метод дозволяє підлітку усвідомити наслідки своїх дій через спілкування з потерпілим. У процесі медіації підліток може вибачитися, відшкодувати шкоду та зробити висновки. Такий досвід часто має сильний виховний ефект і сприяє зміні поведінки [26].

Важливим напрямом є робота з сім'єю. Соціальний працівник не може досягти результату, якщо ігнорує сімейне середовище. Часто саме проблеми в родині стають причиною девіантної поведінки. Тому проводяться бесіди з батьками, консультації, іноді сімейна терапія. Це допомагає створити більш сприятливі умови для розвитку підлітка [18].

Ще одним методом є соціальне навчання. Воно спрямоване на формування практичних навичок, необхідних у повсякденному житті. Підлітки вчаться планувати свій час, ставити цілі, приймати рішення, відповідально ставитися до навчання або роботи. Такі навички значно знижують ризик повторних правопорушень [49].

Важливу роль відіграють мотиваційні методи. Багато підлітків не бачать сенсу змінюватися. Тому соціальний працівник допомагає їм знайти внутрішню мотивацію, визначити цілі та побачити перспективи. Це може бути через бесіди, приклади успішних історій або підтримку у досягненні невеликих результатів [57].

У сучасних умовах активно використовується травма-інформований підхід. Він базується на розумінні того, що поведінка підлітка може бути наслідком пережитих травм. Соціальний працівник створює безпечне

середовище, уникає тиску та допомагає поступово відновити довіру до людей [69].

Крім того, у практиці застосовуються міжвідомчі методи роботи. Соціальний працівник співпрацює з педагогами, психологами, правоохоронними органами та службами у справах дітей. Така взаємодія дозволяє більш ефективно впливати на ситуацію та забезпечувати комплексну підтримку [7].

Для узагальнення основних методів соціальної роботи з умовно засудженими підлітками доцільно представити їх у вигляді таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Методи соціальної роботи з умовно засудженими підлітками

Метод	Зміст	Мета застосування
Індивідуальна робота	Особисті зустрічі з підлітком, обговорення проблем	Формування довіри та індивідуального підходу
Консультування	Надання порад, аналіз ситуацій	Розвиток самостійності та відповідальності
Соціальний супровід	Тривала підтримка та контроль	Стабілізація поведінки та адаптація
Соціально-психологічна корекція	Тренінги, вправи, робота з емоціями	Зміна поведінкових моделей
Групова робота	Робота в групах, тренінги	Розвиток комунікації та соціальних навичок
Відновне правосуддя	Медіація, примирення з потерпілим	Усвідомлення відповідальності
Робота з сім'єю	Консультації для батьків, сімейна взаємодія	Покращення сімейного середовища
Соціальне навчання	Формування життєвих навичок	Підготовка до самостійного життя
Мотиваційні методи	Підтримка, постановка цілей	Формування внутрішньої мотивації
Травма-інформований підхід	Робота з наслідками травм	Відновлення психологічного стану
Міжвідомча взаємодія	Співпраця з різними службами	Комплексний підхід до допомоги

Варто також зазначити, що ефективність усіх цих методів значною мірою залежить від особистості самого соціального працівника. Його вміння встановити контакт, проявити емпатію, бути послідовним і справедливим відіграє ключову роль у процесі змін [41].

Як видно з таблиці, соціальна робота з умовно засудженими підлітками передбачає використання різних методів, які взаємодоповнюють один одного. Їх поєднання забезпечує більш ефективний вплив на поведінку підлітка та сприяє його успішній інтеграції у суспільство.

Отже, методи соціальної роботи з умовно засудженими підлітками є різноманітними і взаємопов'язаними. Вони охоплюють як індивідуальну, так і групову роботу, включають підтримку, контроль, навчання та корекцію поведінки. Їх комплексне застосування дозволяє не лише зменшити ризик повторних правопорушень, але й сприяє формуванню повноцінної особистості, здатної жити та діяти у межах соціальних норм.

2.3. Соціальний супровід і міжвідомча взаємодія у процесі інтеграції умовно засуджених підлітків

Соціальний супровід є одним із ключових напрямів роботи з умовно засудженими підлітками. Його сутність полягає у тривалій, системній та цілеспрямованій допомозі, яка поєднує підтримку, контроль і координацію соціальних послуг. Основна мета соціального супроводу - забезпечити успішну інтеграцію підлітка у суспільство, сприяти зміні його поведінки та запобігти повторним правопорушенням [10].

Соціальний супровід має комплексний характер і здійснюється протягом усього періоду перебування підлітка під наглядом, зокрема у системі пробації. У цей період соціальний працівник виконує роль наставника, консультанта та координатора. Він підтримує підлітка у складних ситуаціях, допомагає вирішувати повсякденні проблеми та водночас контролює виконання визначених обов'язків [8]. Такий підхід дозволяє поєднати допомогу з відповідальністю, що є важливим для формування правослухняної поведінки.

Процес соціального супроводу включає декілька взаємопов'язаних етапів. Спочатку проводиться оцінка потреб підлітка - аналізуються його життєві обставини, рівень соціалізації, сімейна ситуація та ризики повторних правопорушень. Далі складається індивідуальний план роботи, який визначає

основні напрями допомоги. На наступному етапі здійснюється безпосередня робота - регулярні зустрічі, консультування, залучення до освітніх або соціальних програм. Завершальним етапом є оцінка результатів та визначення рівня досягнутих змін [13].

Важливою складовою соціального супроводу є сприяння соціальній адаптації підлітка. Це включає підтримку у продовженні навчання, допомогу у виборі професійного шляху, формування відповідального ставлення до праці. Також значна увага приділяється відновленню соціальних зв'язків - з родиною, однолітками та соціальним оточенням [19]. Усе це сприяє формуванню стабільної поведінки та позитивної самооцінки.

Окрім підтримки, соціальний супровід виконує контрольну функцію. Підліток зобов'язаний дотримуватися певних вимог, встановлених судом або органами пробації. Соціальний працівник здійснює моніторинг виконання цих вимог, що сприяє формуванню відповідальності, самодисципліни та усвідомлення наслідків власних дій [10]. Поєднання контролю та підтримки є важливою умовою ефективності соціальної роботи.

Разом з тим, соціальний супровід неможливий без міжвідомчої взаємодії. інтеграція підлітка є складним процесом, який потребує участі різних спеціалістів і установ. Саме тому формується система взаємодії між органами пробації, службами у справах дітей, центрами соціальних служб, закладами освіти, правоохоронними органами, а також медичними та психологічними службами [7].

Кожна з цих установ виконує свою функцію, але їх діяльність має бути узгодженою. Наприклад, заклади освіти забезпечують навчальний процес, психологи працюють із емоційним станом підлітка, а соціальні працівники координують загальний процес допомоги. Така взаємодія дозволяє забезпечити комплексний підхід і врахувати всі аспекти життя підлітка [18].

Ефективною формою міжвідомчої взаємодії є створення міждисциплінарних команд. У межах таких команд спеціалісти спільно аналізують ситуацію підлітка, визначають основні проблеми та узгоджують

план дій. Це дозволяє уникнути дублювання функцій, підвищує ефективність роботи та забезпечує цілісність соціального впливу [47].

Особливе місце займає взаємодія з органами ювенальної юстиції. Соціальний працівник співпрацює з пробаційними службами, бере участь у підготовці необхідних матеріалів та супроводжує підлітка у процесі виконання судових рішень [8]. Це сприяє більш гуманному підходу до неповнолітніх та врахуванню їх індивідуальних потреб.

Важливим напрямом є також робота з сім'єю підлітка. Сімейне середовище значною мірою впливає на поведінку дитини. Тому соціальний працівник проводить консультації з батьками, допомагає вирішувати конфлікти, формує навички ефективного спілкування. Залучення сім'ї до процесу інтеграції підвищує його результативність [18].

У сучасних умовах важливу роль відіграють громадські організації. Вони доповнюють діяльність державних установ, надають додаткові послуги, організовують тренінги та програми соціалізації. Така співпраця розширює можливості допомоги підліткам і сприяє їх успішній інтеграції у суспільство [43].

Разом з тим, міжвідомча взаємодія має певні труднощі. До них належать недостатній рівень координації, обмежені ресурси, різний рівень професійної підготовки спеціалістів. Іноді виникають проблеми з обміном інформацією між установами. Це ускладнює процес соціального супроводу і знижує його ефективність [7].

Основні суб'єкти міжвідомчої взаємодії у процесі соціального супроводу умовно засуджених підлітків та їх функції узагальнено в таблиці 2.3.

Як видно з таблиці 2.3, процес інтеграції умовно засуджених підлітків передбачає участь різних установ, кожна з яких виконує свої специфічні функції. Водночас ефективність цієї діяльності залежить не лише від роботи окремих суб'єктів, а й від рівня їх взаємодії та узгодженості дій.

Особливу роль у цьому процесі відіграє соціальний працівник, який виступає координатором міжвідомчої взаємодії. Саме він забезпечує зв'язок

між підлітком, сім'єю та різними службами, сприяє обміну інформацією та узгодженню дій [18].

Таблиця 2.3

Суб'єкти міжвідомчої взаємодії та їх функції у процесі інтеграції підлітків

Суб'єкт	Основні функції
Органи пробації	Контроль за виконанням умов вироку, соціальний супровід, оцінка ризиків
Служби у справах дітей	Захист прав дитини, оцінка умов проживання, робота з сім'єю
Центри соціальних служб	Надання соціальних послуг, консультування, соціальний супровід
Заклади освіти	Організація навчального процесу, педагогічна підтримка
Психологічні служби	Психологічна діагностика, корекція, підтримка
Правоохоронні органи	Профілактика правопорушень, контроль правопорядку
Медичні установи	Надання медичної допомоги, підтримка здоров'я
Громадські організації	Проведення тренінгів, соціалізація, додаткова підтримка

Комплексний підхід дозволяє врахувати всі аспекти життя підлітка - соціальні, психологічні, освітні та правові. Це значно підвищує ефективність соціального супроводу та сприяє досягненню стійких позитивних результатів у процесі інтеграції [7].

Таким чином, міжвідомча взаємодія є необхідною умовою ефективної соціальної роботи з умовно засудженими підлітками та забезпечує цілісність і результативність процесу їх повернення до суспільства.

Процес соціального супроводу умовно засуджених підлітків здійснюється поетапно. Основні етапи цього процесу представлено в таблиці 2.4.

Як видно з таблиці 2.4, соціальний супровід умовно засуджених підлітків є поетапним процесом, який має чітку логіку та послідовність. Кожен етап виконує важливу функцію та забезпечує поступовий вплив на підлітка.

Етапи соціального супроводу підлітка

Етап	Зміст
Діагностичний	Оцінка потреб
Планування	Індивідуальний план
Реалізація	Робота з підлітком
Контроль	Перевірка виконання
Оцінка	Аналіз результатів

Діагностичний етап дозволяє визначити потреби та проблеми підлітка, що є основою для подальшої роботи. На етапі планування формується індивідуальна стратегія допомоги, яка враховує особливості конкретної ситуації [13].

Етап реалізації є найбільш тривалим і включає безпосередню роботу з підлітком, надання соціальних та психологічних послуг. Контроль забезпечує дотримання визначених вимог і сприяє формуванню відповідальності [10].

Завершальний етап оцінки результатів дозволяє визначити ефективність проведеної роботи та рівень досягнутих змін. Таким чином, поетапна організація соціального супроводу забезпечує системність та результативність процесу інтеграції.

Отже, соціальний супровід і міжвідомча взаємодія є взаємопов'язаними складовими процесу інтеграції умовно засуджених підлітків. Вони забезпечують комплексний підхід до вирішення проблем, сприяють соціальній адаптації та формуванню позитивної поведінки. Саме узгоджена робота різних служб і системна підтримка підлітка створюють умови для його успішного повернення до повноцінного життя в суспільстві

2.4. Емпіричне дослідження методів і стратегій підтримки умовно засуджених підлітків

Перехід від теоретико-методологічного аналізу проблеми інтеграції неповнолітніх правопорушників до розробки практичних рекомендацій

вимагає проведення комплексного емпіричного дослідження. Метою цього дослідження є виявлення реальних потреб, соціально-психологічних особливостей та життєвих обставин умовно засуджених підлітків, а також оцінка ефективності наявних методів соціальної роботи та супроводу в органах пробації.

Дослідження проводилося на базі Голосіївського районного відділу філії Державної установи «Центр пробації» у м. Києві та Київській області. Ця установа здійснює безпосередній нагляд, правовий контроль та соціально-виховну роботу з неповнолітніми, щодо яких суд застосував покарання без реального позбавлення волі (іспитовий строк).

У дослідження було залучено підлітків віком від 14 до 18 років, які перебувають на обліку в зазначеному органі пробації. Вибірка дослідження формувалася за критеріями віку, наявності статусу умовно засудженого та проходження програми соціального супроводу. У ході дослідження забезпечувався принцип репрезентативності та добровільності.

Етапи організації дослідження:

1. Підготовчий етап: визначення об'єкта, предмета, мети та завдань емпіричного зрізу; обґрунтування вибірки; розробка та адаптація діагностичного інструментарію (анкети для підлітків та плану інтерв'ю для фахівців).
2. Діагностичний етап (безпосередній збір даних): проведення анонімного анкетування серед умовно засуджених підлітків, напівструктурованого інтерв'ю із соціальними працівниками та психологами Центру пробації, а також аналіз знеособлених особових справ (кейсів) клієнтів.
3. Аналітичний етап: кількісна та якісна обробка отриманих емпіричних результатів, математико-статистичний аналіз та графічна інтерпретація даних, які покладено в основу розробки комплексної програми підтримки.

Для отримання всебічної інформації було застосовано комплекс взаємопов'язаних емпіричних методів:

– анкетування підлітків «Особливості соціальної адаптації та інтеграція підлітків». Інструмент є авторською анонімною анкетною , що складається з 11 тематичних блоків і містить як закриті питання зі шкалами оцінювання (від 1 до 5 балів), так і відкриті питання для глибшого якісного аналізу. Структуру анкети наведено у таблиці 2.5, додатку А.

Таблиця 2.5

Структура емпіричної анкети дослідження соціальної адаптації підлітків

Назва блоку анкети	Кількість та тип питань	Спрямованість діагностики (Що вимірюємо)
1. Соціально-демографічні дані	Закриті питання (стать, вік, тип поселення, склад сім'ї)	Фіксація базових характеристик вибірки та мікросоціальних умов (повна/неповна сім'я)
2. Соціальне середовище	Шкала оцінювання (1-5), закриті та напівзакриті питання	Визначення рівня конфліктності в родині та наявності референтних осіб, яким підліток довіряє
3. Освіта та середовище	Закриті питання	Оцінка ставлення до навчання, наявності шкільної дезадаптації та підтримки з боку педагогів
4. Життєві обставини	Питання з множинним вибором, закриті питання	Суб'єктивний аналіз чинників делінквентності (вплив друзів, сім'ї) та рівень рефлексії вчинків
5. Соціальна підтримка	Закриті питання, оціночна шкала (1-5), напівзакриті питання	Аналіз взаємодії із соціальним працівником, оцінка корисності допомоги та рівня довіри до фахівця
6. Емоційний стан	Питання на частоту проявів (ніколи/іноді/часто), закриті питання	Вимірювання рівнів тривоги, роздратування, самотності та суб'єктивного рівня самоконтролю
7. Зміни та досвід	Закриті та відкриті питання	Фіксація поведінкових змін та суб'єктивних стримуючих факторів щодо повторних правопорушень
8. Потреби	Питання-меню (вибір варіантів), відкрите питання	Ідентифікація провідних дефіцитів підлітка (матеріальних, емоційних, сімейних, комунікативних)
9. Соціальна адаптація та інтеграція	Закриті питання, шкала (1-5), відкрите питання	Оцінка почуття соціальної включеності, легкості спілкування та залученості до громадської діяльності
10. Майбутнє	Закриті та відкриті питання	Дослідження часової перспективи: життєві цілі, рівень оптимізму/невизначеності щодо майбутнього
11. Думка	Відкрите питання	Залучення підлітка до експертної оцінки превентивних заходів правопорушень

Джерело: розроблено автором на основі програми емпіричного дослідження Центру пробації.

– напівструктуроване інтерв'ю із соціальними працівниками та працівниками пробації. Мета -оцінити стан міжвідомчої взаємодії, ефективність наявних стратегій кейс-менеджменту та виявити бар'єри у професійній діяльності.

– аналіз особових справ та карт соціального супроводу (метод соціального кейс-стаді). Дозволив вивчити динаміку правопорушень, сімейний анамнез та специфіку девіацій.

Етичні принципи дослідження суворо дотримувались: респонденти були проінформовані про мету опитування, анкетування відбувалося на умовах повної анонімності, а отримані результати використовуються виключно в узагальненому науковому вигляді без ризику стигматизації неповнолітніх.

2.5. Аналіз потреб і проблем умовно засуджених підлітків

Ефективність інтеграційних заходів та програм соціального супроводу умовно засуджених неповнолітніх безпосередньо залежить від точності діагностики їхніх реальних життєвих дефіцитів, емоційного стану та мікросоціального оточення. Для формування цілісного емпіричного профілю клієнтів Голосіївського районного відділу пробації було проведено математико-статистичний та якісний аналіз результатів анкетування підлітків.

Першим етапом емпіричного аналізу стало вивчення соціально-демографічних характеристик вибірки та стану мікросоціального середовища. Оцінка підлітками власних стосунків із батьками виявила помітну диференціацію. Середній бал за шкалою від 1 до 5 становить 3,2, що свідчить про наявність прихованої або явної дисфункції в сімейних взаєминах. Значна частина респондентів оцінює стосунки як «відносно нормальні» (3 бали) або «погані» (2 бали), фіксуючи регулярну наявність сімейних конфліктів.

Для глибшого розуміння деструктивних чинників у родинному колі було здійснено якісний аналіз відкритих відповідей щодо причин виникнення конфліктів та суб'єктивних тригерів підлітків, результати якого узагальнено в таблиці 2.6, додатку Б.

Дані таблиці 2.6 чітко демонструють, що провідним деструктивним чинником у родині є криза довіри та відсутність навичок ненасильницької комунікації. Підлітки гостро реагують на нотації («їхні моралі»), демонструючи протестні реакції, що безпосередньо корелює з делінквентною поведінкою. Водночас позитивним маркером є те, що більшість опитаних (понад 70%) вказують на наявність людини, якій вони можуть повністю довіритися та поділитися переживаннями. Найчастіше референтними особами виступають друзі, кохана людина («дівчина»), а також спеціалісти органу пробації (соціальний працівник, психолог).

Таблиця 2.6

Характеристика сімейних конфліктів та їх чинників за результатами
опитування підлітків

Суб'єктивні причини конфліктів (Навколо чого виникають)	Тригери поведінки підлітка (Що саме провокує на конфлікт)	Характерні цитати респондентів
Небажання виконувати домашні обов'язки, відмова вчитися, ігнорування зауважень.	Прямий тиск, критика, повчання та «моралі» з боку дорослих, які сприймаються як замах на самотійність.	<i>«Уроки не хочу робити і не хочу ходити в школу», «Вони мене ругають».</i>
Порушення встановлених меж поведінки, пізнє повернення додому, непідконтрольність.	Нав'язування батьківських правил без урахування інтересів підлітка, гіперконтроль.	<i>«Пізно прихожу додому», «Їхні моралі».</i>

Джерело: побудовано автором на основі контент-аналізу відповідей респондентів.

Аналіз освітнього середовища засвідчив глибоку шкільну дезадаптацію умовно засуджених. Переважна більшість респондентів демонструє нейтральне або виражено негативне ставлення до навчання. Середній рівень успішності за самооцінкою коливається в межах 7-8 балів (за 12-бальною системою), проте мотивація до відвідування занять є вкрай низькою. Підлітки

чітко артикулюють відсутність інтересу до освітнього процесу, незадоволення поведінкою педагогічного колективу та відсутність суб'єктивного відчуття підтримки в стінах закладу освіти. Головним бар'єром у навчальному середовищі неповнолітні називають *«поведінку вчителів»* та загальну атмосферу, яка стигматизує дитину з делінквентним досвідом.

Досліджуючи вплив факторів на складні життєві обставини, неповнолітні виявляють помітний рівень екстернальності, покладаючи відповідальність на зовнішнє оточення. Провідними чинниками делінквентності, на думку самих підлітків, є:

1. Оточення (мікрогрупа, однолітки із девіантною спрямованістю);
2. Життєві обставини (загальний несприятливий фон);
3. Сім'я (конфлікти, брак уваги або гіперконтроль).

Попри схильність звинувачувати середовище (*«школа та вулиця»*), підлітки демонструють початкові елементи рефлексії: більшість опитаних зазначають, що *«частково»* шкодують про свої минулі рішення та *«частково замислюються»* над наслідками власних дій у майбутньому.

Особливу наукову цінність має аналіз емоційного стану та потреб умовно засуджених. Результати фіксують високу психоемоційну напруженість вибірки (див. таблицю 2.7).

Аналіз даних таблиці 2.7 свідчить, що лише 30% підлітків вибірки виховуються у повних сім'ях, тоді як 45% проживають у деструктивних або неповних сімейних структурах.

Висока частота конфліктів (*«часто»* та *«іноді»* сумарно становлять 80%) безпосередньо корелює з деформацією дитячо-батьківських стосунків, де третина опитаних (30%) оцінює мікроклімат як критично низький.

Результати, наведені в таблиці 3.4, демонструють виражені труднощі соціалізації: лише 35% респондентів почуваються повноцінною частиною суспільства.

**Показники сімейного мікроклімату та структури родин опитуваних
(N=20)**

Показник	Варіанти відповіді	Абсолютна кількість (n)	Відсоток (%)
Склад сім'ї, у якій проживає підліток	З обома батьками	6	30%
	З одним із батьків	9	45%
	З родичами	3	15%
	У закладі	1	5%
	Самостійно	1	5%
Частота виникнення сімейних конфліктів	Часто	9	45%
	Іноді	7	35%
	Рідко	4	20%
	Ніколи	0	0%
Рівень задоволеності стосунками з батьками	Високий (4-5 балів)	5	25%
	Середній (3 бали)	9	45%
	Низький (1-2 бали)	6	30%

Слабкий або відсутній емоційний самоконтроль у критичних ситуаціях притаманний 80% умовно засуджених підлітків, що підкреслює їхню імпульсивність. При цьому більшість залучена до роботи з фахівцями, проте переважає задовільна або низька оцінка її динаміки (55%).

Аналіз графічних даних (рис. 2.1) показує, що значна частина умовно засуджених підлітків виростає в умовах деформованої або розірваної структури родини. Лише 30% респондентів виховуються у повних сім'ях з обома батьками. Натомість майже половина вибірки (45%) проживає у неповних сім'ях (з одним із батьків, переважно з матір'ю), що часто призводить до дефіциту чоловічого виховного впливу та посилення економічного й психологічного навантаження на одного з дорослих. Додатково 15% підлітків проживають із родичами, а 10% взагалі позбавлені постійного сімейного осередку, перебуваючи в інституційних закладах (5%) або ведучи самостійний спосіб життя (5%). Такий високий відсоток структурно неблагополучних родин підтверджує, що брак стабільного сімейного каркаса є потужним предиктором формування делінквентної поведінки у підлітковому віці.

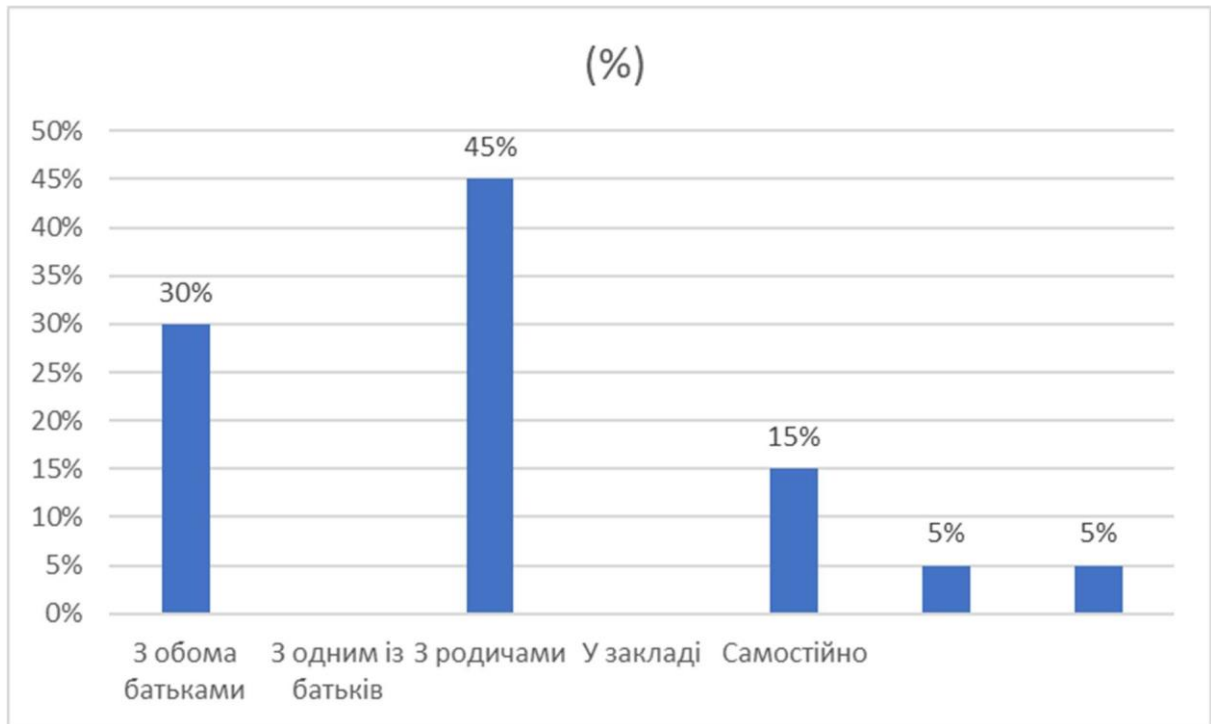

Рис.2.1.Склад сім'ї підлітка, %.

Деформація структури родини та послаблення батьківського контролю закономірно виступають каталізаторами внутрішньосімейного напруження. Для визначення інтенсивності та регулярності деструктивних проявів у мікрооточенні хлопців нами було досліджено частоту виникнення конфліктів у їхніх родин. Динаміку цього показника деталізовано на рисунку 2.2.

Показники частоти сімейних конфліктів демонструють тривожну тенденцію: варіант «часто» домінує у 45% опитаних, а варіант «іноді» фіксується у 35%, що сумарно свідчить про перманентне психологічне напруження у 80% родин із досліджуваної вибірки.

Своєрідним підтвердженням цього є розподіл рівнів задоволеності стосунками з батьками, де низький показник (1-2 бали) зафіксовано у 30% підлітків, а середній (хронічно нестабільний) - у 45%. Отриманий графічний профіль дозволяє констатувати, що сімейне неблагополуччя та деформація батьківсько-дитячої взаємодії виступають потужними предикторами девіацій та серйозно ускладнюють первинні етапи соціалізації хлопців.

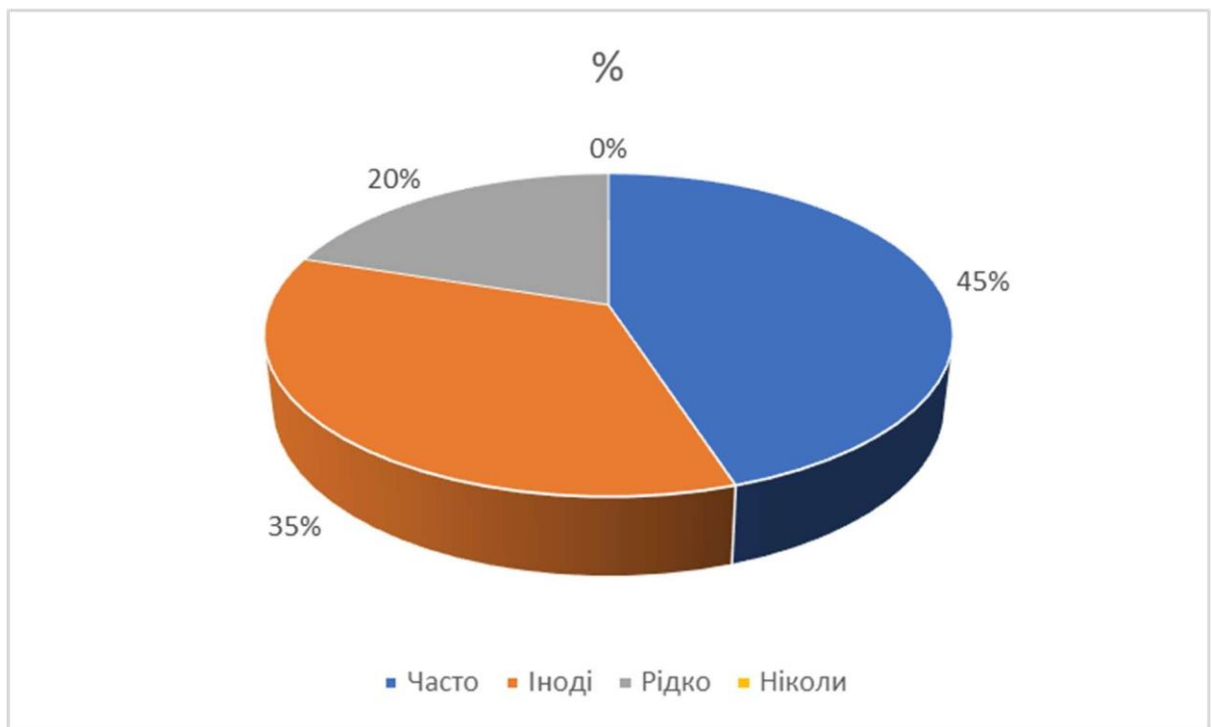

Рис.2.2.Частота виникнення конфліктів у сім'ї підлітка, %.

Згідно з емпіричними даними, представленими на рис. 2.2, мікроклімат у сім'ях умовно засуджених підлітків характеризується хронічно високим рівнем конфліктогенності. Варіант «часто» обрали 45% опитаних, а варіант «іноді» фіксується у 35% респондентів. Сумарно це свідчить про те, що 80% підлітків перебувають у стані перманентного або регулярного психологічного стресу, викликаного сімейними суперечками. Лише 20% хлопців вказали, що конфлікти виникають «рідко», і жоден із респондентів (0%) не обрав варіант «ніколи». Такі результати вказують на деструктивні патерни комунікації всередині родин, де замість підтримки підліток стикається із ворожістю, криком або взаємними звинуваченнями, що підштовхує його до пошуку референтних груп поза межами дому (найчастіше в асоціальних компаніях).

Постійне перебування підлітка в епіцентрі сімейних суперечок та деструктивної взаємодії безпосередньо позначається на його суб'єктивній оцінці близькості з батьківськими постатями. Для виявлення глибини цього емоційного розриву було проаналізовано рівень задоволеності підлітків стосунками з батьками, який візуалізовано на рисунку 2.3.

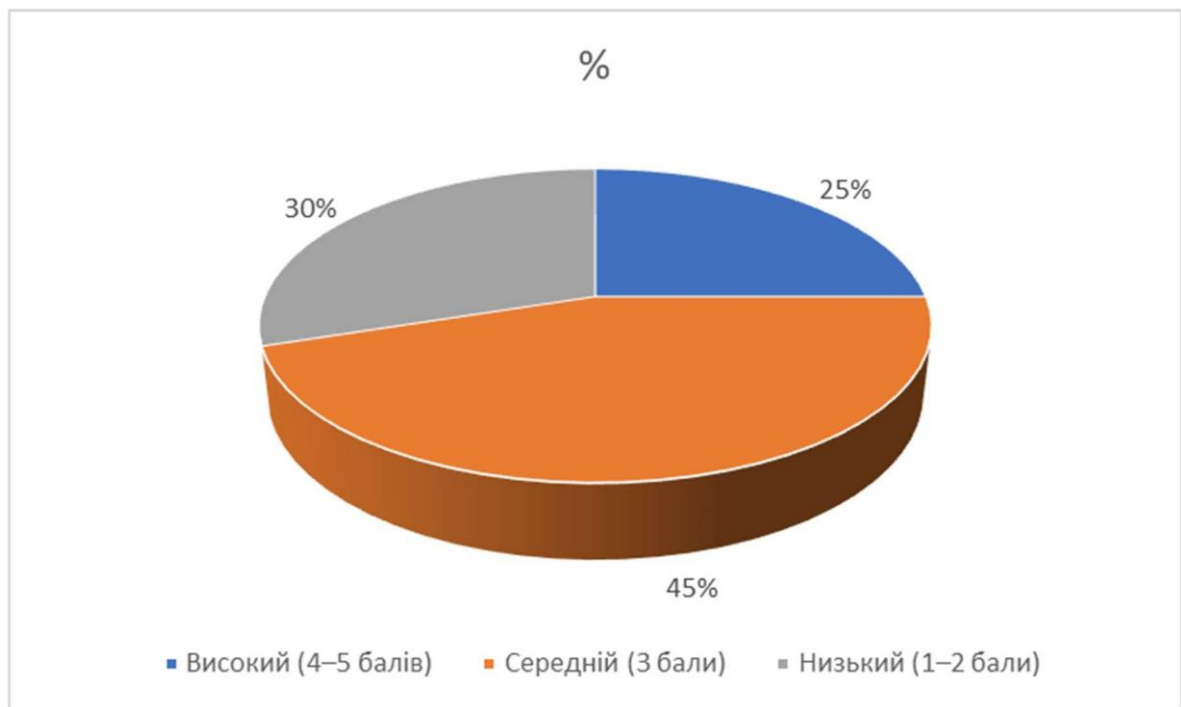

Рис.2.3.Рівень задоволеності стосунками з батьками, %.

Реєстрація суб'єктивних оцінок (рис. 2.3) засвідчує наявність вираженої емоційної депривації у більшості досліджуваної вибірки. Критично низький рівень задоволеності стосунками (1-2 бали за суб'єктивною шкалою) продемонстрували 30% підлітків, що вказує на відкрите відчуження, нерозуміння або навіть ворожість між ними та батьками. Найбільша частка респондентів (45%) оцінює стосунки як відносно нормальні (середній рівень - 3 бали), проте якісно вони залишаються нестабільними та позбавленими глибокої довіри.

Лише чверть опитаних (25%) виявила високий рівень задоволеності взаєминами (4-5 балів). Отриманий профіль дозволяє констатувати, що хронічний дефіцит емоційного тепла та безпеки у стосунках із батьками суттєво ускладнює проходження вікових криз, руйнує внутрішні бар'єри перед девіаціями та блокує адаптаційний потенціал особистості підлітка під час пробації.

Таблиця 2.8

Особливості соціальної адаптації, саморегуляції та взаємодії з фахівцями (N=20)

Показник	Варіанти відповіді / Рівень	Абсолютна кількість (n)	Відсоток (%)
Суб'єктивне відчуття прийняття суспільством	Так (повне прийняття)	7	35%
	Частково	8	40%
	Ні (відчуження)	5	25%
Здатність до контролю емоцій у критичних ситуаціях	Повністю контролюють	4	20%
	Контролюють частково	10	50%
	Не вміють контролювати	6	30%
Ефективність взаємодії з психологом / соц. працівником	Висока (4-5 балів)	6	30%
	Задовільна/Низька (1-3 бали)	11	55%
	Не працюють із фахівцем	3	15%

Джерело: побудовано автором на основі контент-аналізу відповідей респондентів.

Наступним важливим вектором нашого емпіричного дослідження стало вивчення особливостей мікросоціальної інтеграції умовно засуджених підлітків, зокрема їхнього суб'єктивного відчуття включеності в суспільне життя та сприйняття соціумом. Цей індикатор є фундаментальним, оскільки відсутність почуття приналежності до просоціальних груп часто блокує мотивацію до виправлення. Розподіл відповідей респондентів щодо цього параметра представлено на рисунку 2.4.

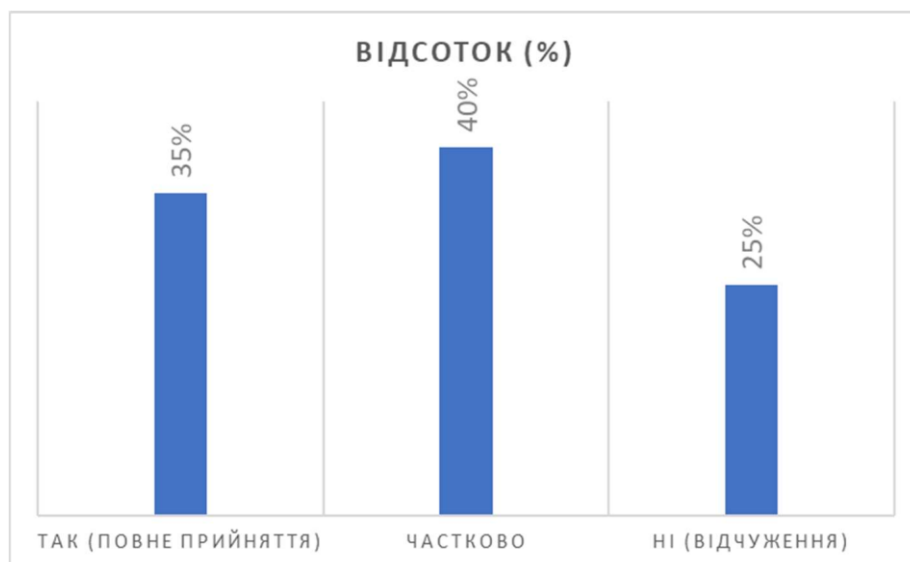

Рис.2.4. Суб'єктивне відчуття прийняття суспільством, %.

Емпіричні дані, відображені на рис. 2.4, свідчать про наявність виражених тенденцій до соціального відчуження у середовищі делінквентних підлітків. Повну інтегрованість та відчуття себе прийнятою частиною суспільства декларують лише 35% опитаних хлопців. Водночас найбільша група респондентів (40%) відчуває деструктивний тиск соціуму лише частково, описуючи свій стан як балансування між просоціальним світом та маргіналізованим середовищем.

Особливе занепокоєння викликають 25% підлітків, які констатують повну соціальну ізоляцію та неприйняття. Такий розподіл вказує на дію ефекту «стигматизації» (наклеювання ярликів) умовно засуджених, коли підліток, відчуваючи відторгнення від офіційних інститутів та здорового соціуму, замикається у собі або шукає визнання у кримінальних субкультурах, де його приймають без жодних додаткових умов.

Соціальна адаптація підлітків із делінквентним минулим тісно пов'язана не лише із зовнішніми факторами суспільного сприйняття, а й із їхнім внутрішнім ресурсом саморегуляції. Зокрема, йдеться про здатність керувати власними психоемоційними станами в моменти гострого напруження чи міжособистісних конфліктів. Несформованість цих навичок виступає безпосереднім тригером протиправних дій. Показники самооцінки підлітками своєї здатності до вольового контролю емоцій відображено на рисунку 2.5.

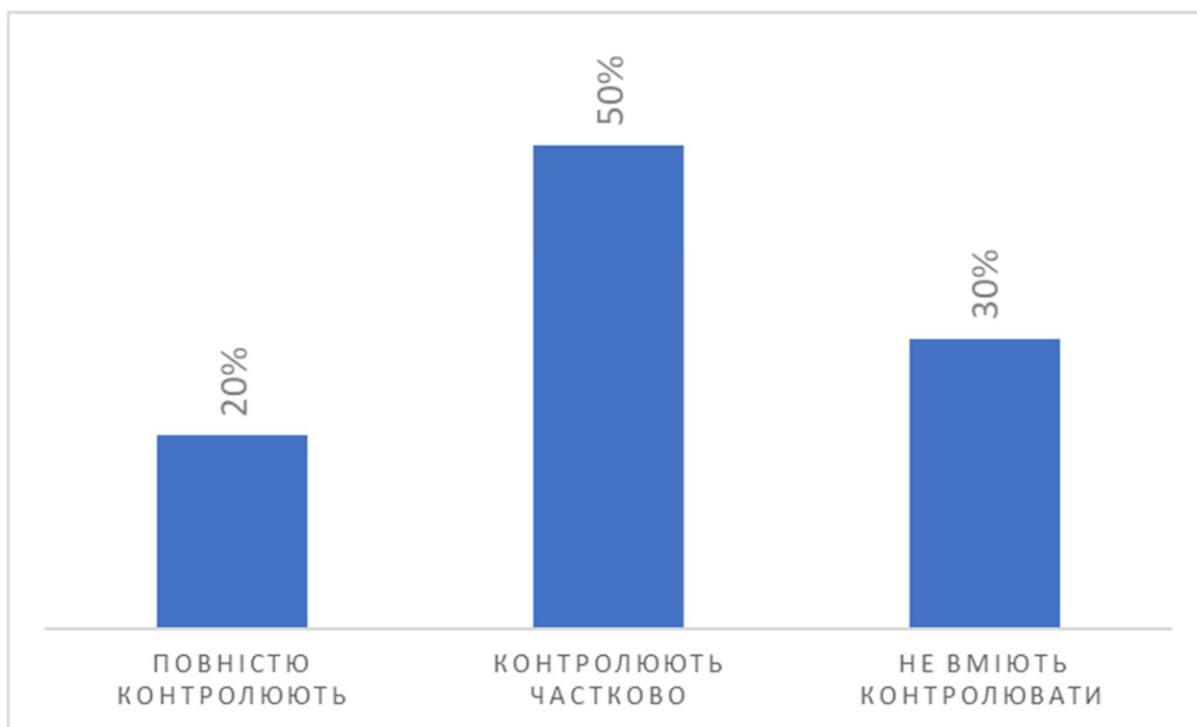

Рис.2.5. Здатність до контролю емоцій у критичних ситуаціях, %.

Згідно з результатами самооцінювання (рис. 2.5), переважна більшість досліджуваних хлопців мають серйозні дефекти у сфері саморегуляції. Повну здатність контролювати власні емоційні реакції у критичних або стресових ситуаціях виявили лише 20% респондентів. Натомість половина вибірки (50%) демонструє парціальний (частковий) контроль: у стані спокою вони здатні діяти раціонально, проте під впливом сильних зовнішніх подразників чи провокацій легко втрачають самовладання.

Критична група - 30% підлітків - відкрито визнає повне невміння контролювати свої емоційні стани під час криз. Сумарний показник емоційної дисрегуляції (80%) свідчить про високу імпульсивність, схильність до афективних спалахів та низький поріг толерантності до фрустрації. Це підкреслює гостру потребу у проведенні з цими підлітками спеціалізованих психологічних тренінгів із розвитку емоційного інтелекту, контролю гніву та подолання агресії.

Зважаючи на зафіксовані труднощі як у сфері сімейної комунікації, так і в полі особистісного самоконтролю підлітків, особливого значення набуває зовнішня інституційна підтримка. Оскільки в межах пробаційного нагляду з

умовно засудженими проводиться обов'язкова корекційно-виховна робота, важливим було оцінити якість цієї взаємодії очима самого підлітка. Суб'єктивна оцінка респондентами ефективності співпраці із психологами та соціальними працівниками узагальнена на рисунку 2.6.

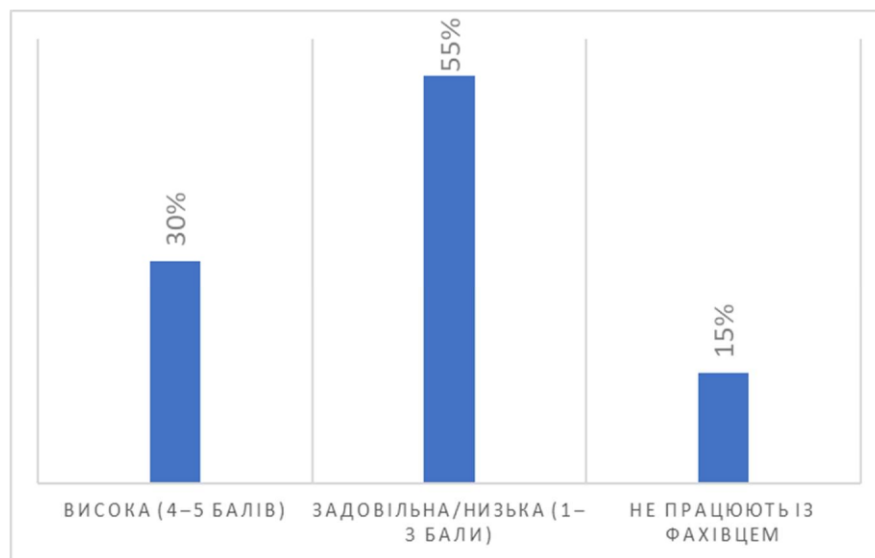

Рис.2.6. Ефективність взаємодії з психологом / соц. працівником, %.

Візуалізація відповідей (рис. 2.6) виявляє приховані проблеми в організації ресоціалізаційного процесу. Високу ефективність взаємодії з фахівцями допоміжних професій (4-5 балів) відзначають лише 30% підлітків, які відчують реальну допомогу, підтримку та позитивні зміни у своєму житті. Абсолютна більшість вибірки (55%) оцінює цю співпрацю як низькопродуктивну або задовільну (1-3 бали), вказуючи на надто повільну динаміку змін та формальний характер зустрічей. Окрему групу (15%) становлять підлітки, які на момент опитування взагалі не залучені до систематичної психосоціальної роботи.

Переважаання задовільних та низьких оцінок (55%) свідчить про наявність серйозних психологічних бар'єрів між підлітками та представниками офіційних служб, опір авторитету дорослих та низький рівень первинної довіри до «системи». Це актуалізує необхідність відмови від директивних, суто повчальних методів виховання на користь інтерактивних, партнерських та клієнт-центрованих підходів у роботі органів пробації.

Розподіл відповідей у таблиці 2.9 вказує на переважання зовнішньої мотивації утримання від правопорушень - для 35% головним стимулом є безпосередній страх покарання та контроль органів пробації. Внутрішні просоціальні чинники (наприклад, чіткі життєві плани) сформовані лише у 10% опитаних. Попри це, майже половина вибірки (45%) намагається зберегти позитивний погляд на майбутнє, тоді як 55% мають стійку деструктивну або амбівалентну життєву позицію.

Таблиця 2.9

Чинники профілактики повторних правопорушень та життєві орієнтири підлітків (N=20)

Показник	Домінуючі чинники та оцінки	Абсолютна кількість (n)	Відсоток (%)
Головний чинник стримування від повторних правопорушень	Зовнішній контроль закону / страх покарання	7	35%
	Підтримка та вплив родини	5	25%
	Наявність хобі, зайнятості або роботи	4	20%
	Допомога фахівців (психологів)	2	10%
	Власні плани на майбутнє	2	10%
Суб'єктивна оцінка власного майбутнього	Позитивна	9	45%
	Невизначена	6	30%
	Негативна	5	25%

Ефективність ресоціалізації та успішність адаптаційного процесу умовно засуджених неповнолітніх безпосередньо залежать від структури їхньої внутрішньої мотивації та тих стримувальних бар'єрів, які не дозволяють їм повернутися до делінквентних патернів поведінки. Для визначення домінантних антикриміногенних чинників у житті хлопців було проведено аналіз їхніх суб'єктивних відповідей, результати якого узагальнено на рисунку 3.7.

Рис.2.7. Головний чинник стримування від повторних правопорушень, %.

Отриманий розподіл відповідей (рис. 2.7) яскраво демонструє чітке переважання зовнішнього локусу контролю у структурі поведінкової регуляції досліджуваних. Для 35% підлітків ключовим стимулом просоціальної поведінки є страх реального покарання та жорсткі обмежувальні заходи з боку кримінально-виконавчої інспекції. Така мотивація є нестійкою, оскільки вона спирається лише на зовнішній примус, а не на внутрішню зміну ціннісних орієнтацій.

Значно меншу, але вагому частку становлять природні чинники мікросоціальної підтримки: вплив і допомогу родини як головний стабілізатор означили 25% опитаних, а наявність конструктивної зайнятості (хобі, спорт, робота) -20%. Найбільш дефіцитною виявилася внутрішня просоціальна мотивація: лише по 10% підлітків утримуються від правопорушень завдяки власним свідомим планам на майбутнє або внаслідок системної роботи з психологами. Це підтверджує психологічну незрілість вибірки та потребу у зміщенні фокусу пробації із суто карально-контрольної функції на розвиток внутрішньої рефлексії підлітка.

Усвідомлення стримувальних чинників девіації тісно пов'язане із життєвим цілепокладанням неповнолітніх та їхньою здатністю

проектувати своє життя у часовій перспективі. Спрямованість у майбутнє є важливим адаптаційним ресурсом, що відображає рівень оптимізму та психологічного благополуччя особистості під час відбування умовного терміну. Суб'єктивне бачення підлітками власних життєвих перспектив відображено на рисунку 2.8.

Рис.2.8. Суб'єктивна оцінка власного майбутнього, %.

Аналіз графічних даних (рис. 2.8) дає змогу виявити глибоку внутрішню амбівалентність та кризу життєвого планування у делінквентних підлітків. Позитивно своє майбутнє оцінюють 45% респондентів, що свідчить про наявність збереженого реабілітаційного потенціалу, прагнення подолати кризову життєву ситуацію та інтегруватися у правослукняне суспільство.

Проте сумарно більша частина вибірки (55%) демонструє деструктивні чи дезадаптивні тенденції у прогнозуванні: 30% хлопців мають абсолютно невизначену життєву позицію, не пов'язують себе із конкретною професією та діють ситуативно, тоді як 25% виявляють стійкі песимістичні (негативні) очікування щодо свого подальшого життя. Поєднання життєвої хаотичності та соціального песимізму у 55% опитаних на тлі конфліктного сімейного середовища та низького самоконтролю створює критично високий рівень ризику здійснення повторних правопорушень.

Таким чином, проведене емпіричне дослідження дозволило зафіксувати взаємопов'язаний комплекс проблем умовно засуджених підлітків: структурну деформацію та високу конфліктогенність родин, виражені труднощі соціальної інтеграції, низький рівень вольового самоконтролю та домінування суто зовнішніх, страхових стимулів утримання від протиправних дій. Отримані результати підкреслюють необхідність розробки комплексних програм психотерапевтичного та соціально-педагогічного супроводу, спрямованих на корекцію емоційної сфери підлітків та трансформацію їхнього мікросоціального оточення.

Підлітки «часто» або «іноді» переживають гострі стани тривоги, роздратування та самотності. При цьому рівень емоційного самоконтролю оцінюється респондентами переважно як «частковий» або «відсутній», що підтверджує схильність до імпульсивних, агресивних дій та вимагає включення в програми супроводу тренінгів із розвитку емоційного інтелекту.

Найбільш гострими дефіцитами, з якими стикаються підлітки, є емоційні переживання, труднощі у спілкуванні з дорослими та матеріальні обмеження.

Оцінка ефективності взаємодії з Центром пробації дозволила виявити рівень адаптаційного потенціалу неповнолітніх. Рівень довіри до фахівців пробації (соціального працівника та психолога) оцінюється підлітками як високий або «частковий». Провідними векторами допомоги, яку клієнти реально отримують і вважають корисною, є *«підтримка та спілкування»*, *«вирішення життєвих ситуацій»* та *«контроль і супровід»*.

Важливим критерієм успішності інтеграції є ставлення підлітків до свого кримінального досвіду та бачення майбутнього. Якісні відповіді на запитання *«Що допомагає Вам уникати повторних правопорушень?»* свідчать про формування стримуючих механізмів особистості. Ключовими антикриміногенними факторами підлітки самостійно визначають:

- Усвідомлену відмову від кримінальної траєкторії: «Не хочу більше».
- Включення раціонального самоконтролю: «Думати головою».

- Зміну референтних орієнтирів та цінність мікросоціальних зв'язків: «Дружба».

Разом з тим, часова перспектива (майбутнє) сприймається неповнолітніми неоднозначно: значна частина фіксує стан «невизначеності». Суб'єктивне почуття інтегрованості в соціум також залишається незавершеним - більшість відчують себе частиною суспільства лише «частково», що вказує на наявність бар'єрів соціального відчуження та стигми.

Узагальнення результатів емпіричного дослідження, проведеного на базі Голосіївського районного відділу філії ДУ «Центр пробації» у м. Києві та Київській області, дозволяє сформулювати цілісний соціально-психологічний та поведінковий профіль умовно засуджених підлітків, а також визначити ключові деструктивні чинники й адаптаційні ресурси їхньої інтеграції.

1. Криза мікросоціального середовища та деструкція сімейних взаємин. Емпірично зафіксовано виражену дисфункцію в системі «батьки - дитина». Середній бал оцінки стосунків із батьками (3,2 за 5-бальною шкалою) у поєднанні з високою частотою сімейних конфліктів свідчить про глибоку кризу довіри. Провідними чинниками дестабілізації сімейної системи виступають гіперконтроль, авторитарний тиск і директивні повчання з боку дорослих («їхні моралі»), що провокує у підлітків протестні, емансипаційні реакції та виштовхує їх у делінквентні вуличні мікрогрупи. Попри це, збереження високого рівня значущості сімейної оцінки та наявності довіри до окремих осіб (друзів, партнерів) є вагомим превентивним ресурсом.

2. Тотальна шкільна дезадаптація та педагогічний вакуум. Дослідження виявило стійке негативне або індиферентне ставлення неповнолітніх правопорушників до освітнього процесу на тлі середньої успішності (7-8 балів). Головним деструктивним тригером у навчальному середовищі є не складність програмного матеріалу, а деструктивна позиція педагогічного колективу та відсутність психологічної підтримки. Стигматизація підлітків із кримінальним досвідом у закладах освіти блокує їхню пізнавальну мотивацію

та поглиблює соціальне відчуження, перетворюючи школу з інституту соціалізації на зону додаткового напруження.

3. Психоемоційна нестабільність та дефіцит саморегуляції. Емоційний профіль досліджуваної вибірки характеризується деструктивними станами: домінуванням високого рівня роздратування (66,7% - «часто») та вираженої тривожності (66,7% - «іноді»). Поєднання постійного роздратування та фонові тривоги з не сформованими навичками емоційного самоконтролю (який у більшості є «частковим» або «відсутнім») створює підґрунтя для імпульсивної, агресивної та протиправної поведінки як механізму психологічного розвантаження. Ключовими суб'єктивними дефіцитами підлітків визначено емоційні переживання та гострі труднощі у комунікації з дорослими.

4. Екстернальність мотивації та початковий рівень рефлексії. У підлітків переважає тенденція до екстернального локусу контролю - перекладання відповідальності за складні життєві обставини на зовнішні чинники (оточення, вулицю, сімейні конфлікти). Проте позитивною тенденцією є поява первинної рефлексії кримінального досвіду: підлітки «частково шкодують» про скоєне та демонструють сформовані внутрішні антикриміногенні мотиви, пов'язані з раціональним мисленням (*«думати головою»*), вольовою відмовою від делінквентної траєкторії (*«не хочу більше»*) та цінністю сталих соціальних зв'язків (*«дружба»*).

5. Високий адаптаційний потенціал взаємодії з органами пробації. Неповнолітні демонструють високий рівень довіри до персоналу Голосіївського відділу пробації (соціальних працівників та психологів), оцінюючи їхню діяльність не як карально-контролюючу, а як підтримуючу та терапевтичну. Найбільш затребуваними векторами допомоги, які підлітки реально отримують, є емоційне прийняття (*«підтримка та спілкування»*) та інструментальна допомога (*«вирішення життєвих ситуацій»*). Це доводить, що пробація наразі виступає чи не єдиним стабільним інститутом ресоціалізації для цих дітей.

Таким чином, результати аналізу доводять, що умовно засуджені підлітки перебувають у стані гострого психосоціального стресу, викликаного деструкцією родинних і шкільних зв'язків та внутрішньою емоційною нестабільністю. Виявлена суперечність між прагненням підлітків змінити поведінку («думати головою») та дефіцитом внутрішніх ресурсів (самоконтролю) і зовнішньої підтримки (в сім'ї та школі) обґрунтовує нагальну потребу в розробці комплексної, індивідуалізованої програми психосоціального супроводу в умовах пробації, спрямованої на розвиток емоційного інтелекту, відновлення сімейної комунікації та подолання стигматизації.

Висновки до розділу 2

У другому розділі було розглянуто роль соціального працівника у процесі інтеграції підлітків, зокрема умовно засуджених. Встановлено, що діяльність соціального працівника має комплексний характер і спрямована на поєднання підтримки, контролю та виховного впливу. Основними напрямками роботи є діагностика, консультування, профілактика, реабілітація та захист прав підлітків, що дозволяє забезпечити ефективний процес їх соціальної адаптації [17].

У процесі дослідження було визначено, що важливу роль відіграє використання різних методів соціальної роботи. До них належать індивідуальна робота, соціальний супровід, групові форми роботи, соціально-психологічна корекція, а також методи відновного правосуддя. Їх комплексне застосування сприяє формуванню у підлітків відповідальної поведінки, розвитку соціальних навичок та зниженню ризику повторних правопорушень [27].

Особливу увагу приділено соціальному супроводу як ключовому механізму підтримки умовно засуджених підлітків. Встановлено, що він має поетапний характер і включає оцінку потреб, планування, реалізацію заходів,

контроль та оцінку результатів. Такий підхід забезпечує системність роботи та дозволяє досягти стійких позитивних змін у поведінці підлітків [13].

Важливим чинником ефективності соціальної роботи є міжвідомча взаємодія. Співпраця між органами пробації, соціальними службами, закладами освіти, правоохоронними органами та іншими установами дозволяє забезпечити комплексний підхід до вирішення проблем підлітків. Координаційна роль соціального працівника у цьому процесі є визначальною, оскільки саме він забезпечує узгодженість дій усіх учасників [18].

Також встановлено, що значну роль у процесі інтеграції відіграє робота з сім'єю підлітка та врахування його індивідуальних особливостей. Без підтримки найближчого соціального оточення досягнення стійких результатів є ускладненим. Водночас використання сучасних підходів, зокрема травма-інформованого, підвищує ефективність соціальної роботи [69].

Отже, ефективна інтеграція умовно засуджених підлітків можлива лише за умови комплексної, системної та міждисциплінарної роботи. Поєднання різних методів соціальної роботи, соціального супроводу та міжвідомчої взаємодії створює необхідні умови для соціальної адаптації підлітків і запобігання повторним правопорушенням. Роль соціального працівника у цьому процесі є ключовою, оскільки саме він забезпечує цілісність і результативність усієї роботи.

РОЗДІЛ 3.

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ МЕТОДІВ І РОЗРОБКА ПРОГРАМИ ПІДТРИМКИ УМОВНО ЗАСУДЖЕНИХ ПІДЛІТКІВ

Результати емпіричного зрізу, детально проаналізовані у підрозділі 2.4, унаочнили комплексний деструктивний характер життєвого простору умовно засуджених підлітків Голосіївського районного відділу пробації. Виявлені дефіцити - стійка емоційна лабільність (висока тривожність та роздратування), деструкція комунікативних паттернів у родинному колі, стигматизація в освітньому середовищі та розмитість часової перспективи майбутнього - вимагають відмови від фрагментарних виховних заходів на користь системної, науково обґрунтованої та індивідуалізованої програми психосоціального супроводу.

Основним концептуальним орієнтиром розробки такої програми є конвергенція двох провідних стратегій соціальної роботи, що досліджувалися у теоретичній частині роботи: індивідуально-орієнтованої (кейс-менеджмент) та психосоціальної (корекційно-розвивальної). Програма має на меті трансформацію зовнішнього примусового контролю пробації у внутрішній усвідомлений самоконтроль підлітка особистості («думати головою»), мінімізацію ризиків рецидивізму та створення умов для успішної соціальної включеності (інтеграції) в суспільство.

Пропонована комплексна програма психосоціальної інтеграції «Вектор трансформації: свідомий вибір» розрахована на реалізацію впродовж 3-6 місяців (залежно від встановленого судом іспитового строку та рівня криміногенних ризиків неповнолітнього). Структура програми базується на модульному принципі, що дозволяє гнучко адаптувати її зміст під індивідуальні потреби конкретного підлітка на основі первинної оцінки ризиків та потреб.

Програма інтегрує у собі чотири взаємопов'язані цільові блоки (модулі), кожен з яких спрямований на нівелювання конкретної емпірично виявленої проблеми (див. таблицю 3.1).

Таблиця 3.1

Матриця відповідності емпіричних проблем підлітків та модулів програми психосоціальної підтримки

Виявлена емпірична проблема (дефіцит)	Назва корекційного модуля	Зміст та форми роботи соціального працівника й психолога	Очікуваний результат
Високий рівень роздратування (66,7%) та тривожності (66,7%), дефіцит емоційного самоконтролю.	Модуль 1. Емоційна саморегуляція та емпатія	Тренінги з розвитку емоційного інтелекту, техніки зниження тривожності, арт-терапія, когнітивно-поведінкові вправи.	Зниження рівня агресивності; формування навичок контролю імпульсивних реакцій.
Сімейні конфлікти через гіперконтроль та нотації дорослих («їхні моралі»), брак сімейної довіри.	Модуль 2. Відновлення мікросоціального простору (Медіація родини)	Сімейне консультування, тренінг «Ненасильницька комунікація в сім'ї», спільні сесії «Батьки та підлітки: крок назустріч».	Покращення сімейного мікроклімату; трансформація батьківського контролю у підтримку.
Шкільна дезадаптація, відсутність мотивації до навчання, стигматизація з боку педагогів.	Модуль 3. Соціально-освітня ресоціалізація	Медіація взаємодії зі школою/коледжем; профорієнтаційні сесії; тренінг «Протидія стигмі та булінгу».	Стабілізація відвідування занять; формування чіткої професійної траєкторії.
Стан часової невизначеності майбутнього, часткова соціальна ізоляція, допомозі.	Модуль 4. Проектування життєвої перспективи	Техніки коучингу («Карта мого майбутнього»), залучення до просоціальних громадських ініціатив, менторство.	Формування життєвих цілей; підвищення рівня суб'єктивного відчуття включеності.

Джерело: розроблено автором на основі узагальнення результатів емпіричного дослідження.

Практичне втілення окреслених завдань передбачає послідовну реалізацію авторського циклу інтерактивних та тренінгових занять із умовно засудженими хлопцями. Нижче детально розкрита технологія, методичний інструментарій та покроковий зміст тренінгової роботи в межах кожного виокремленого модуля.

Модуль 1. Емоційна саморегуляція та емпатія (Психологічний блок). Оскільки емпірично доведено домінування афективних станів (роздратування, тривога), першочерговим завданням соціального працівника та психолога є стабілізація емоційного фону підлітка. Замість неефективних словесних дорікань, які підлітки відкидають, впроваджується когнітивно-поведінкова модель роботи.

– Методичний інструментарій: Тренінгові заняття «Мій гнів - мій союзник». Підлітки вчаться розпізнавати соматичні тригери гніву (прискорене серцебиття, стискання кулаків) до моменту здійснення імпульсивної дії. Використовуються техніки «Стоп-карта», дихальні вправи (квадратне дихання) та метод арт-терапевтичного відреагування (робота з глиною, колажування страхів та тривог).

– Результат: Підліток опановує конкретний алгоритм поведінки в ситуації гострого роздратування, що безпосередньо мінімізує деструктивні прояви на вулиці чи в родині.

Модуль 2. Відновлення мікросоціального простору (Сімейний блок). Емпірична фіксація конфліктів навколо батьківських моралей і пізнього повернення додому доводить, що робота виключно з підлітком без залучення його сімейного оточення є малоефективною. Соціальний працівник пробації має виступати медіатором у системі взаємин «батьки - дитина».

– Методичний інструментарій: Впровадження технології сімейної медіації та відновного підходу. Програма передбачає проведення міні-тренінгу «Діалог без звинувачень» окремо для батьків (де роз'яснюються вікові психологічні особливості підлітка та шкідливість тотального гіперконтролю) та спільного практикуму «Контракт взаєморозуміння». Під

час цього практикуму під наглядом фахівця підліток та батьки укладають письмову (ігрову) угоду, де чітко розмежовуються зони відповідальності (наприклад: підліток зобов'язується повертатися додому не пізніше 21:00 і самостійно прибирати кімнату, а батьки натомість припиняють щоденні нотації та виділяють час для спільного обговорення важливих для нього питань).

– Результат: Зниження рівня конфліктності в родині, трансформація авторитарного тиску в партнерські стосунки, що зміцнює внутрішньосімейну підтримку, дефіцит якої гостро відчувається респондентами.

Модуль 3. Соціально-освітня ресоціалізація (Інституційний блок). Виявлений бар'єр у вигляді стигматизації з боку вчителів вимагає від соціального працівника пробації активізації функції захисту інтересів клієнта (адвокації) та міжвідомчої взаємодії.

– Методичний інструментарій: Фахівець Голосіївського відділу пробації здійснює робочі візити до закладів освіти (шкіл, коледжів), де навчаються умовно засуджені підлітки. Замість традиційного інформування про правопорушення, соціальний працівник спільно зі шкільним психологом організовує робочі наради для педагогічного колективу з метою подолання упередженого ставлення до дитини. Водночас із підлітком проводяться сесії з профорієнтації (використання комп'ютерного тестування на визначення професійних нахилів). Для підвищення мотивації до занять організовуються екскурсії до закладів професійно-технічної освіти, зустрічі з успішними представниками різних професій.

– Результат: Зниження рівня дезадаптації в закладі освіти, подолання соціального відчуження з боку педагогів, переорієнтація підлітка з кримінальної субкультури на здобуття професійних навичок.

Модуль 4. Проєктування життєвої перспективи (Інтеграційний блок). Для ліквідації стану «невизначеності» щодо майбутнього та формування стійкої антикриміногенної поведінки («думання головою»), підлітку необхідно надати позитивні життєві орієнтири.

– Методичний інструментарій: Застосування технологій соціального коучингу та побудови «Дерева цілей». Підліток разом із фахівцем детально прописує покроковий план свого життя на найближчі 1, 3 та 5 років (де я навчаюся, з ким спілкуюся, які маю захоплення, як заробляю кошти законним шляхом). Важливим елементом є залучення підлітка до просоціальної діяльності через волонтерські та благодійні проекти Голосіївського району (допомога тваринам у притулках, участь у екологічних акціях, спортивних змаганнях під егідою Центру пробації). Це дозволяє дитині отримати позитивне суспільне схвалення, яке заміщує кримінальний авторитет.

– Результат: Сформованість чіткої життєвої перспективи, підвищення рівня самооцінки, суб'єктивне відчуття себе повноцінною частиною українського суспільства.

Реалізація комплексної програми в Голосіївському районному відділі пробації передбачає суворий науковий моніторинг її ефективності, що здійснюється у три етапи:

1. Вхідний моніторинг (Діагностичний): проведення первинного анкетування (аналогічного тому, що було проведено в межах магістерського дослідження) та оцінки рівнів ризиків за інструментом ОДР.
2. Поточний моніторинг (Процесуальний): фіксація змін у поведінці підлітка після кожного модуля через щотижневі індивідуальні бесіди, аналіз щоденників самоконтролю підлітка, телефонні контакти з батьками та педагогами.
3. Вихідний моніторинг (Результативний): повторне анкетування неповнолітнього в кінці іспитового строку. Критеріями ефективності програми виступають:

– Кількісні індикатори: відсутність повторних правопорушень (рецидивів) протягом іспитового строку; стабілізація відвідування навчального закладу (зменшення пропусків без поважних причин на 70-80%); зменшення кількості зафіксованих сімейних конфліктів.

– Якісні індикатори: зміщення локусу контролю з екстернального на інтернальний (прийняття відповідальності за власне життя); зниження показників роздратування та тривожності за суб'єктивною оцінкою підлітка; перехід стосунків з батьками у площину довіри та підтримки.

З метою практичного забезпечення окреслених завдань нами було спроектовано цільовий графік тематичних зустрічей та спільних комунікативних практикумів для підлітків та їхніх батьків. Нижче розкрито покрокову структуру тренінгових занять цього модуля із визначенням ключових психотехнік, тем та розподілу годин.

1-ша зустріч: Практикум «Керування стресом»

Мета: Навчити саморегуляції, зняти первинну напругу через екран.

Вхід та емоційне налаштування (5-7 хв)

Знайомство в онлайн. Щоб підлітки увімкнули камери та включилися в процес, будемо починати з легкого інтерактиву. Попрошу їх вибрати на екрані або в чаті смайлик/мем, який найкраще відображає їхній стан прямо зараз. Це знімає першу напругу.

Практичний блок:

Сканування тіла (10 хв)

Пошук тригерів. Я виводжу на екран слайд із силуетом людини. Прошу учасників скористатися інструментом «Коментувати» в Zoom і поставити мітки (крапки або стрілочки) туди, де вони найчастіше відчувають стрес (наприклад, стискаються кулаки, болить голова, важкість у грудях). Потім коротко пояснюю, як наше тіло першим реагує на емоції.

Відпрацювання технік саморегуляції (15 хв)

Дихання та «Стоп-карта». Вмикаю демонстрацію екрана з анімацією «квадрата» (де візуально рухається кулька: вдих - затримка - видих -затримка). Робимо цю вправу разом протягом 2-3 хвилин. Далі розбираємо техніку «Стоп-карта»: даю їм інструкцію, як подумки сказати собі «Стоп», коли емоції зашкалюють, і перемкнути увагу на 5 фізичних предметів навколо себе.

Арт-терапевтичний онлайн-блок (10 хв)

Цифрове вивантаження. Відкриваю спільну білу дошку. Прошу підлітків вибрати інструмент «малювання» та хаотичними лініями, кольорами або каракулями «виплеснути» весь свій негатив чи втому прямо на дошку. Після цього ми разом «очищуємо» дошку одним кліком - це працює як чудовий психологічний жест звільнення від стресу.

Рефлексія та зворотний зв'язок (5 хв)

Підбиття підсумків. Кожен з учасників по черзі вмикає мікрофон та розповідає про свої враження та/або яку б саме техніку забрав із собою для використання в житті.

2-га зустріч: Практикум «Контракт взаєморозуміння»

Мета: Навчити висловлювати претензії без агресії та домовлятися.

Актуалізація проблеми (5 хв)

Аналізуємо батьківські «нотації». Починаю з провокативного питання: «Які фрази батьків вас дратують найбільше?». Підлітки пишуть їх у чат. Ми розбираємо, чому виникає цей тиск - зазвичай це батьківська тривога, яка виражається у формі претензій.

Інформаційний міні-блок (10 хв)

Я показую просту формулу ненасильницького спілкування: Факти без звинувачень -> Мої почуття -> Моя потреба -> Конкретне прохання. Наводжу приклад: замість «Ти вічно читаєш мені моралі» вчимося говорити «Коли розмова починається з крику, я відчуваю роздратування, бо мені важливо, щоб мою думку поважали. Давай обговоримо це спокійно».

Робота в сесійних залах (15 хв)

Моделювання договору. Ділю підлітків на пари або мікрогрупи по 2-3 людини (дивлячись, скільки буде присутніх) й розсилаю їх у сесійні зали Zoom. Даю їм посилання на спільний Google Док із шаблоном «Ігрового контракту». Їхнє завдання - побути в ролі «дипломатів» і прописати компромісні правила. Наприклад: «Підліток повертається додому о 21:00 і попереджає, де він. А батьки натомість припиняють щогодини дзвонити й перевіряти сторінки в соцмережах».

Презентація та шеринг (10 хв)

Захист контрактів. Повертаємося у загальну залу. Представники від груп зачитують свої варіанти. Я коригую формулювання, щоб вони були реалістичними, а не односторонніми.

3-тя зустріч: Заняття «Карта мого майбутнього»

Мета: Зменшити страх перед майбутнім, сформувати перші легальні просоціальні цілі.

Вступний запуск (5 хв)

Зняття тривоги щодо майбутнього. Обговорюємо, що не знати на 100%, ким ти будеш через 10 років -це нормально. Головне - розуміти, куди зробити перший крок уже зараз.

Побудова «Дерева цілей» (15 хв)

Візуалізація плану. На інтерактивній дошці я разом з ними малюю структуру «Дерева».

Коріння - це те, що я вмію і люблю робити вже зараз (мої сильні сторони).

Стовбур - головні цілі на найближчий рік (наприклад, закінчити курси, підтягнути навчання).

Гілки - конкретні кроки (де шукати інформацію, які навички розвивати, як легально підробляти підлітку).

Кожен учасник паралельно накидує свої ідеї або малює власне дерево на аркуші паперу перед собою, показуючи проміжний результат у камеру.

Блок «Просоціальна альтернатива» (15 хв)

Авторитет без криміналу. Проводжу з ними відкритий діалог: «Як отримати повагу та крутий статус серед людей, не порушуючи закон?». Я презентую їм декілька реальних, цікавих онлайн- та офлайн-можливостей: локальне волонтерство, екологічні двіжі, молодіжні ради або медіа-проекти (наприклад, ведення корисного блогу). Пояснюю, як це допомагає знайти зв'язки та «прокачати» себе.

Фіксація першого кроку (5-10 хв)

Правило 72 годин. Кожен підліток має озвучити або написати в чат одну маленьку дію, яку він зробить у найближчі три дні для своєї мети (наприклад, «знайду сайт з волонтерством у нашому місті», «дізнаюся умови вступу в коледж»).

Таким чином, наукове обґрунтування комплексної програми психосоціальної підтримки «Вектор трансформації: Свідомий вибір» для Голосіївського районного відділу філії ДУ «Центр пробації» у м. Києві та Київській області дозволило перевести виявлені емпіричні дефіцити у площину практичних соціально-педагогічних рішень. Теоретико-методологічною основою розробленого інструментарію стало поєднання індивідуального кейс-менеджменту та відновних соціальних технологій, що забезпечує послідовну трансформацію зовнішнього правового контролю держави у внутрішні механізми усвідомленої саморегуляції неповнолітнього.

Розподіл програми на чотири взаємопов'язані модулі дозволяє здійснювати цілеспрямований вплив на кожен з виявлених сфер дезадаптації особистості підлітка. Психологічний блок програми успішно нівелює зафіксовані стани високої тривожності та роздратування за допомогою когнітивно-поведінкових вправ та арт-терапії, що безпосередньо знижує рівень афективної імпульсивності. Сімейний та інституційний блоки програми вирішують завдання відновлення деструктованих зв'язків у мікросоціальному просторі, трансформуючи батьківський гіперконтроль у підтримку методами медіації та долаючи бар'єри педагогічної стигматизації безпосередньо у навчальному середовищі. Інтеграційний вектор програми, що базується на технологіях соціального коучингу та залученні підлітків до просоціального волонтерства, успішно долає стан часової невизначеності майбутнього, надаючи неповнолітнім позитивні життєві орієнтири та легітимні способи самореалізації.

Впровадження системи триетапного наукового моніторингу, що інтегрує вхідний, поточний та результативний контроль, забезпечує високу діагностичну гнучкість програми та дозволяє оперативно коригувати зміст

супроводу залежно від динаміки криміногенних ризиків дитини. Обґрунтовані кількісні індикатори стабілізації поведінки у поєднанні з якісними маркерами інтерналізації локусу контролю доводять, що реалізація цієї програми є дієвим інструментом пробації, здатним забезпечити тривалий інтеграційний ефект, мінімізувати ризики рецидивної злочинності та сприяти повноцінному поверненню підлітка до просоціального життя суспільства.

Висновки до розділу 3

У третьому розділі здійснено емпіричне дослідження особливостей соціальної адаптації, життєвих обставин та психоемоційного стану умовно засуджених підлітків, які перебувають на обліку в Голосіївському районному відділі філії Державної установи «Центр пробації» у м. Києві та Київській області, а також науково обґрунтовано комплексну програму їхньої психосоціальної підтримки та інтеграції.

Обґрунтовано методичний інструментарій та процедуру емпіричного зрізу. Дослідження організовано на базі принципу комплексності та системного підходу. Провідним методом діагностики виступило авторське анонімне анкетування «Особливості соціальної адаптації та інтеграція підлітків», що охопило 11 тематичних блоків, спрямованих на вимірювання деструктивних тригерів у мікросоціальному та освітньому просторі, аналіз психоемоційних дефіцитів і часової перспективи неповнолітніх клієнтів пробації. Процедура дослідження суворо відповідала етичним нормам наукового пошуку, принципам конфіденційності, добровільності та дестигматизації підлітків із делінквентним досвідом.

Діагностовано глибоку деструкцію мікросоціального середовища (кризу родинних взаємин). Емпіричний аналіз зафіксував виражену дисфункцію у взаємодії підлітків із батьківськими фігурами (середня оцінка стосунків становить 3,2 бала за 5-бальною шкалою). Головними чинниками дестабілізації виявлено авторитарний тиск, нотації (*«їхні моралі»*) та

гіперконтроль з боку дорослих, які провокують у неповнолітніх гострі протестні реакції (пізнє повернення додому, ігнорування обов'язків) та виштовхують їх у девіантне вуличне оточення. Разом з тим, наявність у 70% опитаних референтних осіб (друзів, партнерів), яким вони довіряють, визначено як потужний адаптаційний та превентивний ресурс.

Виявлено стан стійкої шкільної дезадаптації та педагогічної стигматизації. Умовно засуджені підлітки демонструють виражене негативне або індіферентне ставлення до навчання за середнього рівня успішності (7-8 балів). Основним бар'єром у навчальному середовищі неповнолітні називають упереджену поведінку вчителів та адміністрації. Стигматизація підлітка через наявність судимості руйнує його пізнавальну мотивацію, поглиблює почуття соціального відчуження та перетворює навчальний заклад на зону хронічного психологічного напруження замість інституту позитивної соціалізації.

Сформовано емоційний профіль вибірки та зафіксовано психоемоційні дефіцити. Психоекологічний стан досліджуваних підлітків характеризується високим рівнем афективної напруженості: домінуванням постійного роздратування (66,7% - «часто») та фоновій тривожності (66,7% - «іноді»). У поєднанні з несформованістю або «частковістю» навичок емоційного самоконтролю, ці стани виступають безпосередніми внутрішніми тригерами імпульсивної та протиправної поведінки як неадаптивного механізму саморегуляції. Провідними суб'єктивними труднощами підлітки визначили емоційні переживання та бар'єри у комунікації з дорослими.

Констатовано наявність початкової рефлексії кримінального досвіду та високу довіру до пробації. Попри домінування екстернального локусу контролю (звинувачення у складних обставинах оточення та життєвих умов), підлітки виявляють готовність до особистісних змін. Вони «частково шкодують» про скоєні помилки та артикулюють чіткі внутрішні антикриміногенні мотиви: необхідність активації раціонального мислення («думати головою»), вольову відмову від протиправної траєкторії («не хочу більше») та цінність сталих просоціальних зв'язків («дружба»). Важливим

чинником інтеграції є високий рівень довіри до фахівців Голосіївського відділу пробації, діяльність яких підлітки оцінюють як підтримуючу та терапевтичну.

Науково обґрунтовано комплексну програму психосоціальної підтримки «Вектор трансформації: Свідомий вибір». Спираючись на виявлені емпіричні дефіцити, розроблено модульну програму, що інтегрує чотири вектори допомоги:

- психологічний (розвиток емоційного інтелекту та навичок самоконтролю);
- сімейний (сімейна медіація та впровадження відновних практик комунікації);
- інституційний (адвокація інтересів підлітка у школі, профорієнтація);
- інтеграційний (соціальний коучинг, проєктування життєвих цілей та залучення до просоціального волонтерства).

Визначено критерії та індикатори моніторингу програми (вхідний, поточний, вихідний), що доводить: перехід від карально-контролюючої моделі пробації до системного психосоціального супроводу на основі кейс-менеджменту є єдиним ефективним механізмом успішної інтеграції неповнолітніх правопорушників та превенції повторних злочинів.

ВИСНОВКИ

Комплексне теоретико-емпіричне дослідження ролі соціального працівника в інтеграції умовно засуджених підлітків, проведене на базі Голосіївського районного відділу філії Державної установи «Центр пробації» у м. Києві та Київській області, дозволило розв'язати поставлені наукові завдання та сформулювати цілісні підсумки роботи.

Теоретико-методологічний аналіз наукових джерел засвідчив, що інтеграція неповнолітніх правопорушників є складним багатоаспектним процесом, спрямованим на відновлення їхнього соціального статусу, повноцінне залучення до просоціальних суспільних відносин та нівелювання деструктивних життєвих траєкторій. Особливість правового та психосоціального статусу умовно засуджених підлітків полягає у перебуванні під примусовим контролем держави без ізоляції від суспільства. Це створює як унікальні можливості для природної адаптації в звичному середовищі, так і додаткові ризики, зумовлені збереженням впливу криміногенних чинників мікросоціального оточення. Роль соціального працівника у цьому процесі трансформується від суто контролюючої функції до партнерської та правозахисної діяльності, де провідним інструментом виступає кейс-менеджмент, спрямований на всебічну оцінку потреб дитини та координацію міжвідомчої взаємодії.

Емпіричний етап дослідження дозволив детально реконструювати психосоціальний профіль та виявити ключові дефіцити умовно засуджених підлітків Голосіївського районного відділу пробації. Отримані дані унаочнили наявність глибокої кризи у мікросоціальному просторі респондентів, що виражається у високій конфліктності та дисфункції сімейних взаємин. Авторитарний тиск і директивний контроль з боку батьків сприймаються підлітками як посягання на їхню автономію, що провокує поведінковий протест та делінквентні прояви. Ця ситуація посилюється тотальною шкільною дезадаптацією та педагогічною стигматизацією, коли заклади освіти

замість підтримки створюють атмосферу упередженості навколо дитини з кримінальним досвідом, повністю руйнуючи її навчальну мотивацію.

Психоемоційна архітектура досліджуваної вибірки характеризується граничним рівнем напруженості через хронічне переживання станів роздратування та фонові тривожності. Несформованість навичок емоційного самоконтролю у підлітків призводить до того, що афективні спалахи стають провідним внутрішнім тригером протиправної поведінки. Попри виражений екстернальний локус контролю та схильність звинувачувати у своїх складних обставинах виключно зовнішнє оточення, підлітки демонструють первинні елементи рефлексії минулого досвіду, заявляють про прагнення свідомо уникати правопорушень у майбутньому та виявляють високий рівень довіри до персоналу органу пробації, сприймаючи фахівців як надійне джерело психоемоційної та інструментальної підтримки.

Спираючись на виявлений емпіричний комплекс проблем, у роботі було науково обґрунтовано модульну програму психосоціальної підтримки «Вектор трансформації: Свідомий вибір». Програма базується на конвергенції індивідуально-орієнтованих та відновних технологій соціальної роботи, пропонуючи диференційовані вектори втручання. Психологічний модуль спрямований на стабілізацію емоційної сфери підлітків через розвиток емоційного інтелекту та опанування когнітивно-поведінкових технік саморегуляції. Сімейний модуль вирішує завдання відновлення родинної комунікації за допомогою методів сімейної медіації та укладання контрактів взаєморозуміння між батьками й дітьми. Інституційний модуль забезпечує адвокацію інтересів неповнолітніх в освітньому середовищі, долаючи бар'єри стигматизації з боку вчителів, та стимулює професійне самовизначення підлітків через профорієнтаційний супровід. Інтеграційний модуль орієнтований на розширення часової перспективи майбутнього методами соціального коучингу та залучення клієнтів пробації до просоціальних громадських і волонтерських ініціатив району.

Впровадження запропонованої комплексної програми у практичну діяльність органів пробації дозволяє системно мінімізувати криміногенні ризики, переорієнтувати підлітка на законні стратегії життєздійснення та забезпечити довготривалу успішну інтеграцію особистості в соціум. Перспективи подальших наукових розробок у цьому напрямі пов'язані з деталізацією технологій міжвідомчої взаємодії органів пробації з неурядовими організаціями та молодіжними центрами для створення безперервного простору соціальної безпеки неповнолітніх.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безоплатна правнича допомога дітям: доступ до дружнього правосуддя у 2022-2024 роках. 2024. URL: <https://legaid.gov.ua/wp-content/uploads/2024/12/zvit-bpd-dityam-dostup-do-druzhnogo-pravosuddya-2022-2024.pdf> (дата звернення: 15.03.2026).
2. Безпалько О. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2021. 208 с.
3. Бурдейна Л. Ресоціалізація неповнолітніх правопорушників у системі ювенальної юстиції : кваліфікаційна робота. 2024. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/857e75e7-0166-41a7-97ec-b1fa2f7de986/content> (дата звернення: 15.03.2026).
4. Гусак А. Кримінологічні та кримінально-виконавчі засади пробації щодо неповнолітніх в Україні : дисертація. Київ, 2025. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/28d48915-1d7b-403f-baf5-1e35d2912ee5/content> (дата звернення: 15.03.2026).
5. Гусак А. Правові норми профілактики злочинності неповнолітніх правопорушників. Право та державне управління. 2023. № 1. URL: https://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2023/21.pdf
6. Девіантна поведінка. Енциклопедія сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-23844> (дата звернення: 15.03.2026).
7. Захаріна Т. Методологічні засади соціальної інтеграції в системі соціальної роботи : дисертація. Київ, 2023. 412 с.
8. Захарова Н. Психологічні особливості процесу профілактики девіантної поведінки серед неповнолітніх. 2025. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/bitstreams/7bda5ec0-b454-47bf-84e8-cb4f25477f09/download> (дата звернення: 15.03.2026).
9. Інформаційна довідка щодо виконання Регіональним центром з надання безоплатної вторинної правової допомоги в Одеській області річного плану діяльності на 2022 рік у I кварталі 2022. URL:

- <https://legaid.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/informacyjna-dovidka-rcz-1-kv-2022-rik.pdf> (дата звернення: 15.03.2026).
10. Капська А. Соціальна робота : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2020. 352 с.
 11. Кияниця З., Петрочко Ж. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми. Київ : ОБНОВА КОМПАНІ, 2019. 256 с.
 12. Красілова Ю. Соціально-психологічні чинники ресоціалізації неповнолітніх засуджених : дисертація. Київ, 2020. 221 с.
 13. Крестовська Н. Медіація у відновному правосудді за участю неповнолітніх. 2024. URL: <https://rm.coe.int/notebook-all-pages-withcorrections/1680b34d3d> (дата звернення: 15.03.2026).
 14. Максимова Н. Психологія девіантної поведінки підлітків : монографія. Київ : Либідь, 2019. 520 с.
 15. Максимова Н., Красілова Ю., Луч В. Social and psychological conditions of juvenile convicts' resocialization in the probation service. Paradigm of Knowledge. 2022. № 3(53). С. 45-52.
 16. Малько Н. Політика попередження підліткової злочинності в Україні : дисертація. Харків, 2025. 238 с.
 17. Мануїлова К. Міжнародний досвід ресоціалізації неповнолітніх правопорушників. 2025. URL: https://apnl.dnu.in.ua/2_2025/25.pdf (дата звернення: 15.03.2026).
 18. Мельник О., Шевченко Т. Соціально-психологічна підтримка підлітків у конфлікті із законом. Соціальна робота та соціальна освіта. 2021. № 1(6). С. 78-87.
 19. Міжнародне законодавство та матеріали щодо прав дитини в Україні : збірник нормативних актів та матеріалів. Чернігів, 2023. 1030 с. URL: https://mart-ngo.org.ua/wp-content/uploads/2023/04/%D0%90%D0%BA%D1%82%D0%B8_10_merged_%D0%BC%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B5_%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%

[D0%BD%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D0%B2%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE_%D1%82%D0%B0_%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D0%B82023.pdf](#) (дата звернення: 15.03.2026).

20. Москалець В. Загальна психологія : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2020. 564 с.
21. Нерубаєва І., Павловський А., Шебардіна А. Найкращі практики роботи з підлітками : методичний посібник. Київ, 2020. 180 с.
22. Обідняк Е. Соціальна інтеграція підлітків у складних життєвих обставинах. 2024. URL: <https://er.ucu.edu.ua/bitstreams/e6eb5b9f-9bfa-4fd3-901c-eefb068df0f2/download> (дата звернення: 15.03.2026).
23. Орбан-Лембрик Л. Соціальна психологія : підручник. Київ : Академвидав, 2020. 448 с.
24. Пилипенко В. Соціальна робота з різними групами клієнтів : монографія. Київ : КНУ імені Тараса Шевченка, 2021. 312 с.
25. Піроженко Т. Методологія вивчення впливу перебування дитини в окупації на її психологічний стан та соціальну інтеграцію. 2025. URL: https://krymbezpravil.org.ua/wp-content/uploads/2025/09/Metodolohiia_final_maket_web.pdf (дата звернення: 15.03.2026).
26. Попова Ю. Досвід Японії у профілактиці правопорушень серед неповнолітніх. Сучасний науково-педагогічний дискурс окреслення і вирішення соціальних питань : матеріали XXIII всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Миколаїв, 20 листопада 2020 р. Миколаїв : ЧНУ ім. Петра Могили, 2020. С. 50-53.
27. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів ДКВС України : наказ Міністерства юстиції України від 14.06.2019 № 1769/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0633-19#Text> (дата звернення: 15.03.2026).

28. Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх: щорічний звіт. 2025. URL: <https://legalaid.gov.ua/wp-content/uploads/2025/09/shhorichnyj-zvit-vidnovne-09-09-2024-r-09-09-2025-r.pdf> (дата звернення: 15.03.2026).
29. Профілактика девіантної поведінки неповнолітніх у діяльності уповноваженого органу з питань пробації : автореферат дисертації. 2025. URL: <https://fspu.udpu.edu.ua/wp-content/uploads/2025/06/%D0%93%D0%BB%D1%83%D1%85-%D0%9C.%D0%86..pdf> (дата звернення: 15.03.2026).
30. Психологія соціальної роботи : монографія / за ред. О. Безпалько. Київ : Академвидав, 2020. 318 с.
31. Савчин М. Вікова психологія : навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2021. 384 с.
32. Система заходів екстреного реагування щодо захисту прав дитини в Україні. 2024. URL: https://r2p.org.ua/storage/documents/71d8e427bc1e3c1a3648ef82e9f1d1116dd3fdab_original.pdf (дата звернення: 15.03.2026).
33. Склярєнко Н. Соціально-психологічна профілактика правопорушень серед неповнолітніх. Право і суспільство. 2022. № 3. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2022/3_2022/22.pdf (дата звернення: 15.03.2026).
34. Суліцький В., Швед О. Консультування в соціальній роботі : навчально-методичний посібник. Київ, 2023. 156 с.
35. Технології соціальної роботи з різними категоріями клієнтів : монографія / за ред. О.Безпалько. Київ : Центр учбової літератури, 2021. 304 с.
36. Тюптя Л., Іванова І. Соціальна робота : теорія і практика : навчальний посібник. Київ : Видавничий дім «Слово», 2020. 408 с.
37. Хільченка А. Д. Соціальна профілактика девіантної поведінки підлітків. URL:

https://elibrary.kubg.edu.ua/55452/1/A.Khilchenko_FPSRSO_2025.pdf

(дата звернення: 15.03.2026).

38. Хмелевська Н. інтеграція неповнолітніх у ювенальній юстиції. 2023.

URL:

https://www.researchgate.net/publication/373968483_Reintegration_of_minors_in_juvenile_justice(дата звернення: 15.03.2026).

39. Хмелевська Н., Муравйова М. Інноваційні підходи до реформування ювенальної юстиції. 2024. URL:

<https://amazoniainvestiga.info/check/82/15-186-196.pdf> (дата звернення: 15.03.2026).

40. Церовіч І., Бугаєць Т., Попов Г. Комплексний огляд та аналіз існуючих проєктів нормативно-правових актів щодо юстиції, дружньої до дитини. 2023. 119 с.

41. Case S., Haines K. Youth Justice and Child-First Offender Management. 2022. URL:

https://www.researchgate.net/publication/360181555_Youth_Justice_and_Child-First_Offender_Management (дата звернення: 15.03.2026).

42. Goldson B., Muncie J. Social Work with Children in the Youth Justice System. 2021. URL:

https://eprints.lancs.ac.uk/id/eprint/86870/1/Youth_and_Policy_Article_3_.pdf (дата звернення: 15.03.2026).

43. Holmstrom K. Exploring Probation Completion Among Justice-Involved Youth. 2024. URL: <https://ualberta.scholaris.ca/bitstreams/6c48ed45-f990-4b7a-8af6-86f7c29ce206/download> (дата звернення: 15.03.2026).

44. Hussain Z, Ahmad S., Khan M. Diversion and Reintegration of Juvenile Offenders. International Journal for Social Sciences. 2025. URL:

<https://academia.edu.pk/index.php/Journals/article/download/570/983/2332> (дата звернення: 15.03.2026).

45. Manuel R., Joseph L. Social Work in Criminal Justice System: A Scoping Review of Offender Reintegration. Journal of Social Work and Social

- Development. 2025. URL: https://www.researchgate.net/publication/397189714_Social_Work_in_Criminal_justice_system_A_Scoping_Review_of_Offender_Reintegration(дата звернення: 15.03.2026).
46. Mulvey E. Pathways to Desistance: A Longitudinal Study of Serious Adolescent Offenders. 2020. URL: https://www.pathwaysstudy.pitt.edu/documents/Pathways_to_Desistance.pdf (дата звернення: 15.03.2026).
47. Mushohwe B. Juvenile Justice and Social Work. 2021. URL: https://www.researchgate.net/publication/349279794_JUVENILE_JUSTICE_AND_SOCIAL_WORK (дата звернення: 15.03.2026).
48. Nordlöf K. The Role of Social Work Services in Juvenile Justice in the Netherlands. 2019. URL: https://www.academia.edu/91276409/The_Role_of_Social_Work_Services_in_Juvenile_Justice_in_the_Netherlands (дата звернення: 15.03.2026).
49. Singh R., Kumar A. Analyzing the Measures of Juvenile Rehabilitation and Social Re-integration: Legal Framework. 2026. URL: https://www.researchgate.net/publication/399854650_Analyzing_the_Measures_of_Juvenile_Rehabilitation_and_Social_Re-integration (дата звернення: 15.03.2026).
50. Skinner-Osei P., Blackson A. Justice-Involved Youth and Trauma-Informed Interventions. 2019. URL: https://www.cjcj.org/media/import/documents/justice-involved_youth_and_trauma-informed_interventions.pdf (дата звернення: 15.03.2026).
51. Wong J., Lee C., Beck J. Custody Aftercare and Resettlement Programmes for Youth. 2024. URL: https://youthendowmentfund.org.uk/wp-content/uploads/2024/10/YEF-Technical-Report_Custody-Aftercare-and-Resettlement-Programmes.pdf (дата звернення: 15.03.2026).

АНКЕТА

для дослідження особливостей соціальної адаптації та ролі соціальної підтримки у підлітковому віці

Інструкція :Шановний(-а) учаснику дослідження!Метою даного анкетування є вивчення особливостей соціальної адаптації, життєвих обставин та ролі соціальної підтримки у Вашому житті. Опитування є конфіденційним, а отримані результати будуть використані виключно в узагальненому вигляді для наукових цілей.

Будь ласка, уважно прочитайте кожне запитання та оберіть варіант відповіді, який найбільше збігається з Вашою думкою, або запишіть власну відповідь у спеціально відведених місцях.

I. Загальна інформація**1. Ваша стать:**

- ☐ Жіноча
- ☐ Чоловіча
- ☐ Інше: _____

2. Ваш вік:

- ☐ Менше 14-ти років
- ☐ 14 років
- ☐ 15 років
- ☐ 16 років
- ☐ 17 років

3. Де Ви проживаєте?

- ☐ Місто
- ☐ Селище
- ☐ Село
- ☐ Інше: _____

II. Сімейне оточення та мікроклімат**4. З ким Ви проживаєте?**

- ☐ З обома батьками
- ☐ З одним із батьків
- ☐ З родичами
- ☐ У закладі (інтернатному / опікунському)

- ☐ Самостійно

- ☐ Інше: _____

5. Оцініть Ваші стосунки з батьками за шкалою від 1 до 5: (обведіть відповідну цифру: 1 - дуже погано, 2 - погано, 3 - відносно нормально, 4 - добре, 5 - чудово)

6. Наскільки Вам важлива оцінка Вашої діяльності з боку родини? (обведіть відповідну цифру: 1 - зовсім неважлива, 2 - в основному неважлива, 3 - в половині випадків важлива, 4 - майже завжди важлива, 5 - дуже важлива)

7. Як часто у Вашій сім'ї виникають конфлікти?

- ☐ Часто

- ☐ Іноді

- ☐ Рідко

- ☐ Ніколи

8. Навколо чого найчастіше виникають конфлікти у Вашій родині?

•

9. Що саме провокує Вас на конфлікт із членами родини?

•

III. Соціальна підтримка та довіра

10. Чи маєте Ви людину, якій можете довіритися та поділитися переживаннями?

- ☐ Так

- ☐ Ні

11. Хто ця людина? (якщо відповіли «Так» на попереднє запитання)

- ☐ Батьки

- ☐ Друзі

- ☐ Соціальний працівник

- ☐ Друзі старшого віку

- ☐ Інше: _____

IV. Навчальне середовище та успішність

12. Ваше ставлення до навчання:

- ☐ Позитивне

- ☐ Негативне

- ☐ Нейтральне

13. Чи цікаво Вам навчатися і що саме подобається / не подобається в процесі?

•

14. Яка Ваша середня успішність у навчанні? *(вказати середній бал або рівень: низький, середній, достатній, високий)*

•

15. Чи відчуваєте Ви підтримку в навчальному закладі (від вчителів, адміністрації)?

- ☐ Так
- ☐ Частково
- ☐ Ні

16. Чи виникають у Вас труднощі або непорозуміння у навчальному середовищі?

- ☐ Так
- ☐ Іноді
- ☐ Ні

V. Життєві обставини та досвід самосприйняття

17. На Вашу думку, які фактори найбільше вплинули на складні життєві обставини у Вашому житті? *(можна обрати декілька варіантів)*

- ☐ Оточення
- ☐ Сім'я
- ☐ Власні рішення
- ☐ Життєві обставини
- ☐ Друзі

18. Чи шкодуєте Ви про свої минулі рішення?

- ☐ Так
- ☐ Ні
- ☐ Частково

19. Чи замислюєтесь Ви над наслідками своїх вчинків зараз?

- ☐ Так
- ☐ Ні
- ☐ Іноді

20. Чи є у Вас кумир / людина, яка надихає? Хто саме і чим він/вона Вам подобається?

•

21. Наскільки Ви схильні коригувати свою поведінку відповідно до прикладів цієї людини? (обведіть цифру: 1 - взагалі не рівняюсь, 2 - рівняюсь дуже рідко, 3 - частково рівняюсь, 4 - майже в усьому рівняюсь, 5 - повністю копіюю/рівняюсь)

VI. Взаємодія з фахівцями допоміжних професій

22. Чи працюєте Ви зараз із фахівцем?

• ☐ Так

• ☐ Ні

23. З яким / якими фахівцями Ви наразі працюєте? (можна обрати декілька варіантів)

• ☐ Соціальний працівник

• ☐ Шкільний психолог

• ☐ Психолог

• ☐ Психотерапевт

• ☐ Психіатр

• ☐ Інше: _____

24. Оцініть ефективність Вашої взаємодії з фахівцем за шкалою від 1 до 5: (1 - взагалі не відчуваю змін, 2 - ефективність мінімальна, 3 - зміни дуже повільні, 4 - достатньо ефективна взаємодія, 5 - дуже задоволений/-на, зміни йдуть на краще)

25. У чому саме полягає допомога, яку Ви отримуєте? (можна обрати декілька варіантів)

• ☐ Підтримка та спілкування

• ☐ Допомога у навчанні

• ☐ Вирішення життєвих ситуацій

• ☐ Контроль та супровід

• ☐ Профорієнтація

• ☐ Інше: _____

26. Чи відчуваєте Ви довіру до фахівця, який з Вами працює?

• ☐ Так

• ☐ Ні

- ☐ Частково

27. Чи маєте Ви запит на зміну фахівця або на інший вид комунікації?

- ☐ Так
- ☐ Ні
- ☐ Частково замислююсь

VII. Соціалізація, саморегуляція та життєві перспективи

28. Чи відчуваєте Ви себе прийнятою частиною суспільства?

- ☐ Так
- ☐ Ні
- ☐ Частково

29. Наскільки легко Вам спілкуватися з іншими людьми? (1 - дуже важко, 2 - важко, 3 - важкувато, але коли треба включаюсь, 4 - в принципі легко, 5 -дуже легко, обожнюю спілкуватися)

30. З якою групою людей Вам спілкуватися найважче?

- ☐ Однолітки
- ☐ Вчителі
- ☐ Батьки
- ☐ Однокласники
- ☐ Інше: _____

31. Чи є у Вас друзі або соціальні контакти поза школою?

- ☐ Так
- ☐ Ні

32. Чи маєте Ви заняття / хобі, яке приносить задоволення? Яке саме?

•

33. Чи берете Ви участь у заходах (громадських, спортивних, творчих)?

- ☐ Так
- ☐ Ні
- ☐ Іноді

34. Що саме допомагає Вам адаптуватися серед людей та не втрачати соціальні зв'язки?

•

35. Чи вмієте Ви контролювати свої емоції в критичних ситуаціях?

- ☐ Так
- ☐ Ні
- ☐ Частково

36. Чи помітили Ви зміни у своїй поведінці або ставленні до життя останнім часом?

- ☐ Так
- ☐ Ні
- ☐ Частково

37. Що допомагає Вам уникати повторних правопорушень?

•

38. Як Ви оцінюєте своє майбутнє?

- ☐ Позитивно
- ☐ Негативно
- ☐ Невизначено

39. Чи маєте Ви чіткі життєві цілі та бачення майбутньої професії? Якщо так, вкажіть які саме.

•

40. Чи вважаєте Ви за доцільне залучення фахівців для допомоги Вам у профорієнтації?

- ☐ Так
- ☐ Ні
- ☐ Не знаю

41. Враховуючи Ваш досвід, що б Ви порадили іншим підліткам, щоб уникати конфліктів із законом?

МАТРИЦЯ ІНДИВІДУАЛЬНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ АНКЕТУВАННЯ

(Вибірка: умовно засуджені підлітки чоловічої статі, N=20)

№	Вік	33	34	35	37	31 0	31 2	31 5	31 7	31 9	32 2	32 4	32 8	32 9	33 5	33 7	33 8
1	13	М П	О	3	Ч	Т	НГ	Ч	От, Д	І	Т	3	Ч	3	Н	Кз	Нв
2	14	С	ОБ	4	І	Т	П	Т	См	Т	Т	4	Т	4	Ч	См	Пз
									,	Ж	О						
3	15	М П	О	2	Ч	Н	НГ	Н	Д, ВР	Н	Т	2	Н	2	Н	Кз	НГ
4	16	Сл	Р	3	І	Т	НГ	Ч	ВР	І	Т	3	Ч	3	Ч	Хб	Нв
									,	Ж	О						
5	14	М	ОБ	5	Р	Т	П	Т	См	Т	Н	-	Т	5	Т	См	Пз
6	15	С	3	1	Ч	Н	НГ	Н	От, Д	Н	Т	3	Н	2	Н	Фх	Нв
7	16	М П	О	3	Ч	Т	НГ	Н	ВР	І	Т	4	Ч	4	Ч	Пм	Пз
									,	Д							
8	13	Сл	ОБ	4	І	Т	П	Ч	Ж	Т	Т	5	Т	3	Ч	См	Пз
									О								
9	15	М П	О	2	Ч	Н	НГ	Н	От, См	Н	Т	2	Н	1	Н	Кз	НГ
10	14	М	Р	3	І	Т	НГ	Ч	Д	І	Т	3	Ч	3	Ч	Хб	Нв
11	16	С	ОБ	4	Р	Т	П	Т	ВР	Т	Н	-	Т	4	Т	Пм	Пз

12	15	М	О	3	І	Т	Нт	Ч	Ж	І	Т	4	Ч	3	Ч	Кз	Нв
			П						О,								
									Д								
13	14	Сл	О	2	Ч	Н	Нг	Н	См	Н	Т	3	Н	2	Н	Кз	Нг
			П						, Д								
14	16	М	См	3	Р	Т	Нт	Ч	ВР	І	Т	4	Т	4	Ч	Хб	Пз
15	15	М	ОБ	4	І	Т	П	Т	См	Т	Т	4	Т	4	Т	См	Пз
16	13	С	О	3	Ч	Т	Нт	Н	От	І	Т	3	Ч	3	Н	Фх	Нв
			П														
17	16	М	О	2	Ч	Н	Нг	Н	ВР	Н	Т	2	Н	2	Н	Кз	Нг
			П						, Д								
18	14	Сл	ОБ	5	Р	Т	П	Т	Ж	Т	Н	-	Т	5	Т	См	Пз
									О								
19	15	М	Р	3	І	Т	Нт	Ч	Д	І	Т	4	Ч	3	Ч	Хб	Пз
20	16	С	О	2	Ч	Т	Нт	Н	От,	І	Т	3	Ч	3	Ч	Кз	Нв
			П						ВР								

Примітка до додатка: Усі досліджувані (№ 1-20) - хлопці віком 13-16 років, які перебувають на обліку органів пробації (умовно засуджені). Запитання № 1 (Стать) у таблиці випущено, оскільки для всієї вибірки значення є константним - «Чоловіча». Для компактності представлення первинних даних використано систему кодування, розшифровку якої наведено у легенді під таблицею.

ЛЕГЕНДА / РОЗШИФРОВКА КОДІВ МАТРИЦІ:

- **Вік:** фактична кількість років досліджуваного на момент опитування (13 років відповідає варіанту «Менше 14-ти років» в анкеті).
- **33 (Місце проживання):** М - місто; Сл - селище; С - село.
- **34 (З ким проживає):** ОБ - з обома батьками; ОП - з одним із батьків; Р - з родичами; З - у закладі; См -самостійно.
- **35 (Стосунки з батьками):** бальна оцінка від 1 до 5.
- **37 (Частота конфліктів у сім'ї):** Ч - часто; І - іноді; Р -рідко; Н - ніколи.

- **310 (Наявність людини довіри):** Т - так; Н - ні.
- **312 (Ставлення до навчання):** П - позитивне; Нг - негативне; Нт - нейтральне.
- **315 (Підтримка у навчальному закладі):** Т - так; Ч - частково; Н - ні.
- **317 (Фактори складних життєвих обставин):** От - оточення; См - сім'я; ВР - власні рішення; ЖО - життєві обставини; Д - друзі (*у таблиці вказано основні обрані підлітком домінанти*).
- **319 (Усвідомлення наслідків вчинків зараз):** Т - так; Н - ні; І - іноді.
- **322 (Робота з фахівцем на цей час):** Т - так; Н - ні.
- **324 (Ефективність взаємодії з фахівцем):** бальна оцінка від 1 до 5; «-» - підліток не працює з фахівцем.
- **328 (Відчуття себе прийнятою частиною суспільства):** Т - так; Н - ні; Ч - частково.
- **329 (Легкість у спілкуванні з іншими):** бальна оцінка від 1 до 5.
- **335 (Вміння контролювати емоції в критичних ситуаціях):** Т - так; Н - ні; Ч - частково.
- **337 (Головний чинник стримування від повторних правопорушень):** Кз - контроль закону / страх покарання; См - підтримка сім'ї; Хб - захоплення / хобі / робота; Фх - допомога фахівців (психолога/соц. працівника); Пм - плани на майбутнє та зміна життєвих цілей.
- **338 (Оцінка власного майбутнього):** Пз - позитивно; Нг - негативно; Нв - невизначено.

